

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД»
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

Спеціальність: Психологія

Освітньо-кваліфікаційний рівень: Бакалавр

ДИПЛОМНА РОБОТА

для здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему: «Психологічна підтримка дітей-сиріт під час адаптації до
прийомної сім'ї»

Виконав: студентка групи ТУЗк-4-22-БПС(4.0здс) Банк Олена Михайлівна

Науковий керівник: Брензович Т.В.

Допущено до захисту, протокол №45-Ср від «09» березня 2026

Київ 2026

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРИТ У ПРИЙОМНІЙ СІМ'Ї.....	5
1.1 Поняття та сутність психологічної підтримки та адаптації дітей-сиріт.....	5
1.2 Статус сироти як соціальне явище.....	12
1.3 Характеристика соціально-психологічної адаптації батьків та дітей у прийомній сім'ї.....	15
РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМА ДІАГНОСТИКИ ДЕФОРМАЦІЇ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН У ПРИЙМАЛЬНІЙ СІМ'Ї.....	20
2.1 Поняття та типи батьківсько-дитячих стосунків у приймальній сім'ї.....	20
2.2 Роль батьків у розвитку особистості дитини у приймальній сім'ї...27	
2.3 Характеристики батьківсько-дитячих стосунків у повних та неповних сім'ях.....	33
РОЗДІЛ III. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ В ПРИЙОМНИХ СІМ'ЯХ (НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД «ЄДНАННЯ СПІЛЬНОТИ»).....	42
3.1 Підтримка та допомога прийомним сім'ям: досвід роботи благодійний фонд «Єднання спільноти».....	42
3.2 Аналіз психологічної адаптації дітей та батьків у прийомних сім'ях.....	46
3.3 Організація роботи зі сприяння психологічній адаптації батьків та дітей у прийомних сім'ях на основі досвіду роботи благодійний фонд «Єднання спільноти».....	53
Висновки.....	61
Список використаних джерел	
Додатки	

Актуальність дослідження. Багато сиріт сьогодні, основними причинами зростання кількості таких дітей є зниження соціального статусу сімей, фінансові труднощі, міжетнічні конфлікти та зростання кількості народжень поза шлюбом. Материнська та соціальна депривація, брак спілкування, неприйняття та інші особливості виховання в дитячих будинках призводять до труднощів у взаємодії дитини з її соціальним оточенням. Тому питанням, що виникають в результаті дослідження психологічних аспектів адаптації сиріт та прийомних батьків, приділяється значна увага в дослідженнях.

Метою цієї бакалаврської роботи є дослідження особливостей психологічна підтримка дітей-сиріт під час адаптації до прийомної сім'ї. Для досягнення цієї мети необхідно було виконати такі пріоритетні завдання:

- 1) Розробити поняття та природу психологічної підтримки та адаптації;
- 2) Дослідити сирітство як соціальне явище та визначити фактори, що впливають на соціально-психологічну адаптацію дітей та батьків;
- 3) Провести загальну характеристику державного закладу прийомної сім'ї – благодійний фонд «Єднання спільноти»;
- 4) Проаналізувати психологічна підтримка дітей-сиріт під час адаптації до прийомної сім'ї;
- 5) Організувати заходи щодо сприяння соціально-психологічній адаптації батьків та дітей у прийомних сім'ях у державному закладі прийомної опіки – благодійний фонд «Єднання спільноти».

Предметом цього дослідження є процес психологічна підтримка дітей-сиріт під час адаптації до прийомної сім'ї.

Предметом дослідження є психологічна підтримка дітей-сиріт під час адаптації до прийомної сім'ї.

Для досягнення поставлених цілей було застосовано такі методи дослідження: узагальнення та порівняння, аналіз та синтез, дедукція та

індукція, логічний аналіз, системно-структурний аналіз, порівняльний аналіз, тестування та огляд літератури.

Гіпотеза дослідження: Адаптація дітей та батьків у прийомних сім'ях буде успішнішою, якщо буде розроблена спеціальна навчальна програма, яка підвищить ефективність соціально-психологічної адаптації батьків та дітей-сиріт у прийомних сім'ях.

Стадія розвитку проблеми. Теоретичну та методологічну основу дослідження складають праці міжнародних авторів у галузі адаптації, зокрема Л.М. Аболін, П.Я. Гальперін, А.А. Реан та інші.

Місце проведення дослідження: благодійний фонд «Єднання спільноти» з влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки.

Теоретичну та методологічну основу дослідження складають роботи економістів, соціологів та психологів, які аналізують особливості соціально-психологічної адаптації дітей та батьків у прийомних сім'ях.

Теоретичне та практичне значення цього дослідження полягає в розширенні нашого розуміння соціально-психологічної адаптації дітей та батьків, які перебувають у прийомних сім'ях. Висновки та пропозиції можуть бути застосовані до роботи дитячих будинків, реабілітаційних центрів, притулків для бездомних, шкіл-інтернатів та інших подібних закладів.

Структура цієї роботи відповідає загальній логіці дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, висновку та додатків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРІТ У ПРИЙОМНІЙ СІМ'Ї

1.1 Поняття та сутність психологічної підтримки та адаптації дітей-сиріт

Хоча сирітство залишається значною проблемою в Україні, уряд повільно, але стабільно прогресує, розробляючи успішні підходи та просуваючи комплексну стратегію вирішення цієї проблеми та підтримки дітей, які перебувають у складних обставинах. Наразі правова база та мережа установ і організацій, що займаються захистом дітей, позбавлених батьківської опіки, позитивно розвиваються. Благодійні організації також дуже активні. Все це є невід'ємною частиною єдиної, збалансованої системи влаштування та захисту неповнолітніх у дитячих будинках.

Складна система опіки та інтеграції продовжує розвиватися. Значну роль відіграють програми психологічної та освітньої підтримки. Ключова увага приділяється влаштуванню сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у прийомні сім'ї, коли повернення до їхніх рідних сімей неможливе. Влаштування у прийомну сім'ю – це форма влаштування, яка набула значення в останні роки. Служби сімейного влаштування та фахівці з питань прийомної сім'ї приділяють пильну увагу мотивації потенційних усиновлювачів та опікунів.

Бажання усиновити дитину виникає по-різному у кожної людини та за різних обставин. Не кожен, хто розглядає можливість усиновлення, насправді робить цей крок. Мотивація батьківства може дуже відрізнятись, починаючи від доречної та закінчуючи недоречною. Прийомні сім'ї, які беруть дитину під опіку, часто стикаються з численними труднощами та потребують кваліфікованої підтримки психологів та спеціалістів.

Ці фахівці діагностують та лікують не лише індивідуальні особливості дитини, але й сімейні стосунки та загальне функціонування прийомної сім'ї. Характер батьківсько-дитинських стосунків у прийомних сім'ях значною мірою визначається одним фактором: мотивом усиновлення.

Мотив є пусковим механізмом для певних дій, зумовленим власними потребами, емоціями та ставленням людини. Залежно від ситуації, цей самий мотив може виникати як із зовнішніх впливів, так і з внутрішніх мотиваційних структур. Мотиви усиновлення дітей можуть призвести до труднощів, а іноді навіть до трагедій.

Мотиви прийомних батьків можуть бути як деструктивними, так і конструктивними.

Виховання усиновленої дитини в прийомній сім'ї пов'язане з труднощами. Найважливішим аспектом є адаптація дитини до сім'ї.

Адаптація – це фізична характеристика, процес пристосування до змінних умов навколишнього середовища. Її суть полягає в досягненні балансу між навколишнім середовищем та тілом.

Адаптація сироти до нової сім'ї починається з моменту усиновлення. Умови у прийомних сім'ях можуть мати серйозні наслідки для розвитку особистості дитини та перешкоджати її подальшій соціалізації. Сім'я відіграє центральну та провідну роль у нормальному психологічному розвитку дитини. Успішна адаптація значною мірою залежить від успішного розвитку міжособистісних стосунків та позитивного сімейного клімату. Тому, незважаючи на бажання усиновити дитину, взяти на себе опіку, створити прийомну сім'ю або стати прийомним батьком, мало хто насправді має таку можливість. Але що насправді мотивує людей усиновити дитину? Які їхні причини?

1. Феномен соціального сирітства: історичні та психолого-освітні аспекти. Сирітство – серйозна соціальна проблема. Ця проблема існувала вже за царських часів. Історичні дані свідчать про те, що соціальні потрясіння в нашій країні торкнулися й її громадян. До кінця 1990-х років кількість дітей-сиріт потроїлася. Ця ситуація загострила проблеми в дитячих будинках. Психологічні дослідження також свідчать про збільшення кількості дітей з порушеннями розвитку. Аномальна соціальна поведінка, психічний та фізичний стан постраждалих, а також моральні основи сім'ї впливають на

якість батьківської опіки і тим самим сприяють збереженню соціального сирітства та зростанню безпритульності. Наразі багато дітей-сиріт у нашій країні перебувають під державною опікою. За статистикою, зареєстровано 643 000 дітей-сиріт, що менше лише на 15% лише у 2017 році. Також відомо, що загалом 64 000 дітей було влаштовано до прийомних сімей.

Сім'я відіграє вирішальну роль у розвитку дитини. Для підтримки дітей-сиріт державою розроблено програми влаштування дітей у сім'ї, коли повернення до рідної сім'ї неможливе. Також пропонується психологічна та освітня підтримка.

2. Варіанти влаштування дітей-сиріт. Розвиток сімейних форм влаштування набуває все більшого значення при передачі дітей-сиріт з дитячих будинків до прийомних сімей. Згідно з Сімейним кодексом України, можливі такі варіанти влаштування: усиновлення, опіка та піклування, патронатне виховання, спонсорство, умови проживання, подібні до сімейних, прийомні сім'ї та інші.

Усиновлення неповнолітніх дозволяється лише в найкращих інтересах дитини. До усиновлювачів пред'являються суворіші вимоги порівняно з іншими варіантами влаштування дітей-сиріт. Необхідно враховувати багато факторів. Серед найважливіших - етнічна приналежність, релігійна та культурна приналежність, рідна мова та можливість забезпечити безперервність навчання та виховання дитини.

Опіка та піклування є найпоширенішими формами влаштування дітей. Вони популярні завдяки швидкій та легкій реєстрації, відсутності судового розгляду, державній фінансовій підтримці та менш суворим вимогам до кандидатів на опікунства. Патронатне виховання - ще одна форма влаштування. Цей тип влаштування зазвичай підходить для дітей, яких важко усиновити або передати під опіку. Це включає, наприклад, дітей з інвалідністю, інтелектуальною недостатністю, проблемами поведінки або кількох братів і сестер. Держава надає фінансову допомогу сім'ям, які усиновлюють дітей. Вона також пропонує всебічну підтримку сиротам та

дітям, позбавленим батьківської опіки. Згідно з угодою, дитина може залишатися під опікою до 18 років. 3. Психологічна адаптація сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, які перебувають під опікою. Адаптація – це важливий і безперервний процес у структурі людської поведінки. Механізми адаптації допомагають людям адаптуватися до різних соціальних умов та досягати психологічної рівноваги. Життєвий досвід допомагає їм долати труднощі та адаптуватися до нових обставин. У дітей адаптація пов'язана із соціалізацією. Соціальні стосунки є важливим компонентом їхньої біологічної рівноваги, а брак спілкування призводить до психологічних розладів. Вчені довели, що відповідне сімейне виховання позитивно впливає на адаптацію та розвиток дитини. Відсутність сімейної моделі виховання в дитячих будинках негативно впливає на особистісний розвиток дітей.

Дослідження адаптації в прийомних сім'ях показали, що на успіх цього процесу впливає багато факторів. Роль прийомного батька, його психологічна готовність та стиль виховання є одними з найважливіших факторів. Не тільки діти, а й прийомні батьки переживають психоемоційний стрес у період адаптації. Сім'ї отримують психологічну та освітню підтримку від консультаційних центрів.

4. Етапи адаптації дитини до прийомної сім'ї. Процес адаптації дитини до сім'ї залежить від поведінки прийомних батьків та підтримки фахівців. Протягом цього часу дитина повинна відчувати ласку, турботу та увагу. Прийомні батьки повинні навчитися контролювати свою поведінку, бути терплячими, будувати довірливі стосунки та створювати позитивну сімейну атмосферу.

5. Мотиви усиновлення дитини. Особистісні характеристики прийомних батьків. У психології виділяють чотири важливі та поширені групи мотивів: зовнішні та внутрішні, а також позитивні та негативні. Внутрішні мотиви залежать від особистості, життєвих обставин та ставлення людини. Зовнішні мотиви пов'язані з обставинами, що знаходяться поза контролем людини, та сферою впливу, на яку вони впливають. Стосунки між

прийомними дітьми та їхніми прийомними батьками базуються на міжособистісних стосунках. Важливими також є мотиви усиновлення дитини. Зрештою, бажання усиновити дитину виникає по-різному у кожної людини. Мотиви прийомних батьків можуть бути деструктивними або конструктивними. Деструктивні мотиви погіршують розвиток стосунків у прийомній сім'ї. Прийомні батьки повинні володіти сильними батьківськими навичками, бути терплячими та підтримуючими до прийомної дитини, а також вміти ефективно взаємодіяти з нею. Вони повинні сприймати дитину як особистість та вміти керувати її поведінкою, не вдаючись до фізичного, емоційного чи іншого неприйняттого покарання.

6. Методи роботи фахівців з питань прийомної сім'ї Робота фахівців з питань прийомної сім'ї позитивно впливає на інтеграцію сім'ї. Вони підтримують прийомних батьків, надають рекомендації та консультації, а також направляють сім'ї до відповідних організацій залежно від їхніх потреб та труднощів. Співробітники цих служб мають багаторічний досвід догляду за єдиними дітьми та знайомі зі специфічними аспектами співпраці. Комплексний підхід базується на психологічній, соціальній та освітній підтримці. Ця підтримка поділяється на фази підготовки, діагностики, адаптації, підтримки, проміжної та завершальної. Фахівці використовують як групові, так і індивідуальні методи. Їхня робота в першу чергу стосується дитини, прийомних батьків та безпосереднього соціального оточення. Щоб забезпечити позитивні результати та успішну підтримку сімей під час процесу адаптації, фахівці відвідують не лише самі сім'ї, а й дитячі садки та школи, щоб обговорити з вчителями дітей, які перебувають під їхньою опікою. Вони ведуть журнал спостережень та допомагають дитині адаптуватися до нового освітнього середовища, щоб запобігти потенційним проблемам.

Наразі процес інтеграції дітей у прийомні сім'ї отримує значну увагу. Влаштування дитини під опіку можна охарактеризувати як процес розвитку

психологічної та емоційної безпеки, що можливе лише за умов належного догляду.

Сирота потрапляє в нове середовище з багатством негативних спогадів та переживань. Її попередній негативний досвід спілкування з важливими опікунами (або дорослими) перешкоджає швидкій та успішній інтеграції в нове середовище.

Адаптація – це розвиток нових характеристик в організмі, які дозволяють оптимально функціонувати в умовах змінного середовища.

З соціально-психологічної точки зору, адаптація – це пристосування до зовнішніх умов. На сьогоднішній день з'явилося багато підходів до проблеми адаптації, зокрема [23, с. 56]:

1. Соціально-орієнтований підхід (А. Адлер). Згідно з цим підходом, адаптація є центральною психологічною функцією особистості та суспільства. 2. Біхевіористський підхід (Б. Скіннер). Адаптація базується на поведінковому аспекті життя особистості.

3. Теорія соціально-когнітивного навчання (А. Бандура). Проведено аналіз індивідуального аспекту адаптації, який насамперед визначається психологічними характеристиками та установками суб'єкта, і менше – стимулами навколишнього середовища.

4. Згідно з теорією необіхевіоризму (Г. Айзенк, Р. Ханкі), адаптація розглядається з двох точок зору: стан гармонії між особистістю та природою, а також соціальним середовищем, та процес, за допомогою якого створюється цей гармонійний стан.

Соціально-психологічна адаптація – це процес, що проявляється у вигляді змін навколишнього середовища та фізичних процесів через застосування ситуативно доцільних дій (реакцій, відповідей) [25, с. 12].

Китайські психологи також підкреслюють особливу роль соціалізації.

Вони вважають соціалізацію одним із механізмів розвитку. Останнім часом зросла кількість психологічних досліджень, присвячених соціальній адаптації дітей, оскільки розуміння особливостей розвитку людини є

важливим для індивідуальної самореалізації. Сучасні дослідження адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, показують, що у сиріт розвиваються риси особистості та моделі поведінки, які перешкоджають ефективній адаптації та сприяють пізнішим труднощам адаптації.

До рис особистості, що посилюють труднощі адаптації, належать низька самооцінка, неадекватна самооцінка, нерозвинена сила волі, агресія та готовність до конфліктів, тривожність, ізоляція та перебільшені захисні механізми.

Неконструктивна адаптаційна поведінка сиріт розвивається в онтогенезі в контексті соціального виховання. Ця поведінка визначається специфічними характеристиками адаптації [22, с. 16]. Соціальний розвиток сиріт характеризується ранньою депривацією, браком спілкування та вихованням в установах, де життя зовсім не сімейне. Це призводить до внутрішньої нестабільності, агресії, труднощів у спілкуванні та розвитку менталітету залежності.

Усі ці риси особистості ускладнюють соціальну адаптацію сиріт. Тому для організації та проведення процесу соціальної адаптації потрібні соціальні працівники та інші фахівці з інтернатних закладів.

Соціалізація особистості може бути основою її адаптивності. За словами А.М. Богомолова, соціально-психологічна адаптивність – це «стан взаємовідносин між особистістю та групою, в якому особистість продуктивно здійснює свою основну діяльність та задовольняє свої базові потреби» [9, с. 67].

Таким чином, соціально-психологічна адаптація – це процес, який призводить особистість до стану адаптації.

Сироти мають труднощі із соціальною адаптацією. Для цієї групи дітей особливо важливо створити умови, за яких вони можуть розвивати свій адаптивний потенціал та вирішувати свої проблеми. Батьки також

стикаються з труднощами в процесі адаптації, оскільки кожна дитина – це особистість зі своїми звичками, характером та поглядами на життя.

1.2 Статус сироти як соціальне явище

Сьогодні найважливішим показником соціального благополуччя в будь-якій державі є її ставлення до вразливих груп населення – людей з інвалідністю, сиріт та людей похилого віку, – які потребують підтримки. Згідно з книгою «Діти в Україні 2018», приблизно 714 000 дітей стали сиротами, а понад 136 000 з них живуть в інтернатах. Близько 74 000 батьків втратили опіку. Це число зросло в 2,3 раза порівняно з 2010 роком [32].

Україні щорічно народжується від 118 000 до 120 000 дітей-сиріт. Щодня до 220 дітей забирають під опіку своїх недбалих батьків, а 600 000 наразі перебувають в інтернатах.

Підтримка дітей є центральним компонентом державної соціальної політики. Сирітство – це соціальне явище, яке існує з початку існування людства. Під час воєн, епідемій та стихійних лих батьки гинули, залишаючи своїх дітей сиротами. Зі зростанням класового суспільства виникло явище соціального сирітства, яке стосується дітей, позбавлених батьківської опіки через небажання батьків виконувати свої батьківські обов'язки. З середини 20-го століття соціальне сирітство досягло величезних масштабів. Зростання спостерігається в різних країнах, особливо в промислово розвинених. В Україні соціальні сироти наразі становлять більшість дітей, які залишилися без батьківської опіки (95%); 60% з них віком від 16 до 19 років [28, с. 33].

Біологічне сирітство – це соціальне явище, яке описує спосіб життя дитини, яка втратила батьків через смерть. Згідно з науковою літературою, соціальне сирітство – це соціальне явище, при якому неповнолітні виростають без батьківської опіки, поки їхні біологічні батьки ще живі. Через

недоліки системи збору даних та зростання кількості дітей вулиці їх точну кількість визначити неможливо. Соціальне сирітство набуває все більшого соціально-економічного значення.

Слід враховувати такі фактори, що пояснюють девіантну поведінку батьків [16, с. 15]:

- Урбанізація суспільства;
- Міграція;
- Соціальні проблеми;
- Сімейні конфлікти;
- Висока нестабільність;
- Низький рівень доходу;
- Недоїдання.

Це призвело до зростання безпритульності у повоєнний період. Через недостатність даних неможливо точно визначити динаміку кількості дітей, які втратили батьківську опіку, та кількість сиріт у країні.

Статистика з України показує, що кількість дітей-сиріт, зареєстрованих у федеральній базі даних, зменшилася з 87 000 до 71 000 за останні три роки. Експерти прогнозують 57 000 дітей без батьків до кінця 2018 року. Скептики вказують на загальне зниження народжуваності. Проводиться реформування інтернатів: нерентабельні установи закриваються (30% усіх установ), інші ж укрупнюються та збільшується їх фінансування (20–25%, залежно від регіону) [33].

Соціальна інтеграція та включення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, була і залишається однією з найактуальніших проблем у сфері обслуговування дітей та сім'ї.

Основними причинами сирітства сьогодні є:

- добровільне залишення дитини сім'єю;
- втрата батьківських прав;
- втрата дитини внаслідок стихійних лих.

Українське законодавство визначає категорії «сироти» та «діти, позбавлені батьківської опіки». Федеральний закон № 159 визнає сиротами лише тих, хто є неповнолітнім і втратив обох або одного з батьків. Інші неповнолітні, батьки яких зникли безвісти, були позбавлені батьківської опіки або визнані недієздатними, вважаються дітьми, позбавленими батьківської опіки, згідно із законодавством, хоча їхній правовий статус по суті однаковий [3].

Спорідненим терміном є категорія осіб, чийі живі батьки, позбавлені батьківської опіки, відмовилися від виховання. Окрім процесу усиновлення, між цими категоріями немає суттєвих відмінностей.

Закон не розмежовує ці категорії дітей щодо загальних принципів чи заходів державної підтримки. Сімейний кодекс України не визначає термін «сирота»; діти, позбавлені батьківської опіки, визначаються як ті, чийі батьки померли. Тому держава докладає зусиль для зменшення соціального розриву між дітьми, які проживають у сім'ях, та сиротами. З цією метою впроваджуються різні заходи, часто у співпраці з фондами. До них належать зменшення труднощів адаптації та покращення соціалізації. Основним законом є Сімейний кодекс, але деякі положення підкріплюються додатковими гарантіями у федеральному законодавстві: заходи щодо психологічної та освітньої підтримки, зокрема в освіті та охороні здоров'я; можливість некомерційних організацій використовувати ці федеральні системи; та різні процедури влаштування сиріт у сім'ї, включаючи усиновлення, опікунство та державні установи з утримання та догляду за дітьми.

Практичні рекомендації щодо психологічної роботи з прийомними сім'ями

На основі отриманих даних розроблено практичні рекомендації щодо психологічної роботи з прийомними сім'ями у випадках виявлення деструктивного мотиву усиновлення дитини, який негативно впливає на стосунки та успішну інтеграцію дитини. Сім'ям рекомендується звертатися

до психолога, брати участь у групових заняттях з дітьми для сприяння взаємодії та побудови довірливих стосунків між дитиною та батьками, звертатися за консультацією у разі виникнення проблем, відвідувати навчальні курси для розвитку батьківської поведінки та створення основи для побудови позитивного сімейного середовища, користуватися терапевтичними послугами, вивчати техніки самоконтролю для часто виникають стресових ситуацій, вивчати психологічні особливості прийомних дітей та співпрацювати з фахівцями служб підтримки.

1.3. Характеристика соціально-психологічної адаптації батьків та дітей у прийомній сім'ї

Діти потрапляють під опіку з різних причин. Вони мають різний життєвий досвід та індивідуальні потреби. Проте всі вони переживають певну форму психологічної травми.

За Т.І. Шульгою, прийомна сім'я – це сім'я, в якій дитина з іншої сім'ї виростає протягом короткого або тривалого періоду часу. Шульга та В. Слот розробили теорію соціальної компетентності, згідно з якою «розвиток компетентності у усиновленої дитини впливає на характеристики її соціально-психологічної адаптації в сім'ї» [30, с. 39].

А. Рін вказує на вплив депривації на розвиток дитини. Вона зазначає, що переживання, тісно пов'язані з емоційною депривацією та жорстоким поведінням, залишаються глибоко вкоріненими в психіці дитини, викликаючи тривогу, страх, образу та безпорадність [27, с. 58].

У психології виділяють чотири основні форми психічної депривації:

1. Сенсорна депривація – зменшена кількість сенсорних стимулів або їх обмежена різноманітність та модальність;
2. Когнітивна депривація – надмірно суперечливі, хаотичні стимули;

3. Відсутність емоційних стосунків – недостатні можливості для задоволення потреби в тісних емоційних стосунках або порушення існуючих емоційних стосунків;

4. Втрата ідентичності – обмежені можливості для виконання самостійної соціальної ролі.

Адаптація дитини в прийомній сім'ї залежить від низки умов та факторів.

Соціально-психологічні умови є важливими обставинами, від яких залежить успіх адаптації дитини в прийомній сім'ї. Тому Г. А. Бринцева вважає основними умовами емоційне та особистісне благополуччя в сім'ї, а також сумісність батьків та усиновлених дітей.

Короткий період часу – це лише короткий період із дешевим велосипедом, соціально-психологічною роллю та доктором [11, с. 12].

Кожна з цих умов впливає на процес адаптації дитини в прийомній сім'ї. Емоційне благополуччя дитини можна вважати однією з головних передумов успішної адаптації, оскільки емоційний стан, у своїй основній функції, сигналізує про особисте благополуччя чи дискомфорт. Різноманітність сімейних ситуацій породжує цілий спектр емоційних реакцій, у яких переважають негативні чи позитивні емоції. Саме позитивні емоції зміцнюють сім'ю та є передумовою успішної адаптації дитини в прийомній сім'ї.

Особливою проблемою дослідження умов, що впливають на адаптацію дитини в прийомній сім'ї, є їх своєчасне виявлення. Складність та актуальність вирішення цієї проблеми полягає в тому, що порушення в процесі адаптації дитини можуть призвести до нестабільності в нових стосунках, емоційної вразливості як у дитини, так і у батьків, підвищеної тривожності серед членів сім'ї, розвитку агресивної або невпевненої поведінки у дитини в цих нових обставинах, зарозумілості та навіть переваги повернення до попереднього виховання [11, с. 13]. Складність цього етапу життя дитини також пояснюється тим, що період адаптації до прийомної сім'ї

є ускладненням процесу її соціалізації. Крім того, тривалість періоду адаптації може значно відрізнятись залежно від етапу розвитку дитини.

Батьки та прийомні діти мають різні очікування. Може статися так, що почуття безпеки дитини порушується замість очікуваного відчуття безпеки в сім'ї. Дитина може по-різному реагувати на батьківський контроль. Її потреба в любові та визнанні може бути задоволена в різному ступені.

Дитина може протестувати проти морального осуду певних дій батьків, які дотримуються іншої позиції щодо «правильної» поведінки. На період адаптації дитини до прийомної сім'ї впливають «образ сімейних цінностей», «образ сімейного спілкування», «образ сімейної культури», «образ сімейного благополуччя» та «образ членів сім'ї».

Можна припустити, що під час процесу адаптації дитини до прийомної сім'ї складається колективний образ її нової сім'ї, що складається з вищезазначених та, можливо, інших компонентів. Водночас формується образ усиновленої дитини в очах її нових батьків.

Психологічна сумісність між дитиною та прийомними батьками відіграє особливо важливу роль у процесі адаптації дитини.

Психологічна сумісність, або ступінь сумісності між особистостями, є необхідною умовою успішної інтеграції дитини в прийомну сім'ю. Якщо дитина та прийомні батьки сумісні, їм не потрібні спеціальні стратегії для покращення або нормалізації сімейних стосунків, що виникають. Їхні стосунки розвиваються позитивно, оскільки дитина та прийомні батьки мають схожі мотиви, як у сімейному житті, так і в інших сферах.

Психологи наголошують на значному психологічному впливі депривації: незалежно від того, чи має людина фізичні вади, відчужена від культури чи суспільства, чи їй бракувало материнської любові з раннього віку, психологічні наслідки депривації схожі.

Коли дитина потрапляє до прийомної сім'ї, вона розвиває стосунки з усією родиною. Під час процесу адаптації сім'я намагається змінити дитину та адаптувати її до своїх потреб. Прийомні сім'ї мають певні психологічні

характеристики, які можуть сприяти інтеграції дитини, але також можуть призвести до її виключення з системи.

Для прийомних батьків важливо розуміти, що діти відчують стільки ж труднощів, скільки й дорослі, під час адаптації до нових життєвих ситуацій. Період адаптації дитини, яка перебуває під опікою, проходить у кілька фаз, кожна з яких, як зазначає С. Н. Єніколопов, представляє соціальні, емоційні та освітні виклики. Автор виділяє такі фази адаптації [16, с. 16]:

Перша фаза – це вступна фаза (до двох тижнів). Протягом цього часу особливо помітні соціальні та емоційні виклики. Ретельна підготовка до першої зустрічі між прийомними батьками та дитиною є надзвичайно важливою.

Друга фаза – це фаза адаптації (від двох до чотирьох місяців). Після того, як дитина звикла до нового середовища, вона шукає спосіб зв'язатися з прийомними батьками. Психологічні проблеми включають несумісність темпераменту, рис характеру та звичок; проблеми з пам'яттю; нерозвинену уяву; обмежений кругозір; та обмежені знання про світ.

Освітні проблеми включають, серед іншого, брак знань батьків про особливості дитини в цьому віці; та труднощі у встановленні контакту та довіри з дитиною.

Третя фаза – це фаза адаптації. Діти все частіше пам'ятають минуле.

Адаптація дітей до прийомних сімей ускладнюється численними психологічними перешкодами. У дослідженні прийомних сімей Л.Р. Болотіна визначила такі проблемні області [10, с. 98]:

- Проблеми з емоційним та особистісним благополуччям і розвитком біологічних дітей у контексті прийомної сім'ї;
- Проблеми з психологічною сумісністю;
- Складність надання можливості як дитині, так і батькам реалізувати своє право на розлучення в певних ситуаціях;

– Складність інтеграції усиновлених дітей у сім'ю, коли це вимагає реструктуризації сімейних відносин;

– Проблеми в партнерстві.

Дитина, яка перебуває під опікою, не може взяти на себе роль біологічної дитини і тому демонструє затримку розвитку ідентичності. Це проявляється в тривожному сприйнятті свого статусу в прийомній сім'ї, почуттях приниження, конфліктах лояльності з усиновлювачами та біологічними батьками, а також страху втратити біологічних батьків.

Соціально-психологічна адаптація спрямована на покращення адаптивності сироти та усиновлювачів. Успіх процесу адаптації залежить від комплексної та систематичної роботи соціальних працівників, психологів та педагогів. Під час процесу соціальної та психологічної адаптації необхідно враховувати всі індивідуальні особливості дитини-сироти та прийомних батьків.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМА ДІАГНОСТИКИ І КОРЕКЦІЇ ДЕФОРМАЦІЇ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН У ПРИЙМАЛЬНІЙ СІМ'Ї

1.1 Поняття та типи батьківсько-дитячих стосунків у приймальній сім'ї

Батьківсько-дитячі стосунки – це система зв'язків та взаємодій між батьками та дітьми, яка відіграє ключову роль у розвитку особистості дитини, її емоційному та розумовому зростанні. Ці стосунки охоплюють різноманітні аспекти, такі як емоційна підтримка, контроль і дисципліна, прихильність, передача соціальних норм і цінностей, а також повсякденна взаємодія. Численні психологи, як російські, так і міжнародні, вивчали феномен батьківсько-дитячих стосунків та їх вплив на життя людини. Л. С. Виготський у своїй культурно-історичній теорії наголошував на важливості соціального контексту та взаємодій для розвитку дитини.

Він був переконаний, що розвиток особистості та когнітивні функції дитини формуються взаємодією з іншими, особливо з батьками. Л. І. Бошович досліджувала вплив батьківських установок та стилів виховання на розвиток особистості дитини. Вона стверджувала, що батьківсько-дитячі стосунки визначають емоційне благополуччя та розвиток особистості дитини, що особливо важливо в ранні роки. Альфред Адлер наголошував, що основною мотивацією людини є потреба у визнанні та приналежності до соціальної групи. У контексті батьківсько-дитячих стосунків це означає, що діти шукають визнання та підтримки від своїх батьків.

За Адлером, благополуччя дитини значною мірою залежить від її відчуття значущості та приналежності до сімейної системи.

Джон Боулбі розробив теорію прив'язаності, яка підкреслює важливість міцних емоційних зв'язків між дитиною та її основними опікунами. Він вважав, що ці зв'язки відіграють ключову роль у психоемоційному розвитку дитини та впливають на всі її майбутні міжособистісні стосунки.

За словами А. С. Співаковської, стосунки між батьками та дітьми – це «система взаємних очікувань, вимог, ставлень та моделей поведінки, властивих кожному учаснику взаємодії» [27].

Щоб краще зрозуміти природу стосунків між батьками та дітьми, необхідно визначити деякі ключові компоненти, що визначають якість та характер взаємодії між батьками та дітьми. Ці компоненти включають

емоційну підтримку, контроль та дисципліну, прив'язаність та передачу соціальних норм і цінностей. Емоційні зв'язки є одними з найважливіших аспектів стосунків між батьками та дітьми. Вони включають любов, прихильність, турботу, підтримку, конфлікт, дистанцію та відторгнення.

Когнітивні репрезентації: взаємне сприйняття, очікування, інтерпретація дій та моделі поведінки.

Соціальні ролі: батько-дитина, друг-друг, лідер-підлеглий.

Поведінкові моделі: методи спілкування, методи виховання, стилі взаємодії та емоційний вираз [1].

Ці компоненти розвиваються від народження та мають тривалий вплив на розумовий, емоційний та соціальний розвиток дитини.

Важливо зазначити, що стосунки між батьками та дитиною — це динамічна система, яка постійно розвивається та змінюється протягом життя дитини.

Досліджуючи структуру стосунків між батьками та дитиною, можна визначити різні класифікації, засновані на різних критеріях. Це важливо, оскільки характеристики взаємодії між батьками та дитиною відображаються в поведінці дітей та служать моделями для їхніх майбутніх стосунків з іншими. Майже кожен соціальний чи психологічний аспект поведінки дитини визначається сімейними обставинами та стосунками всередині сім'ї.

Існують такі класифікації стосунків між батьками та дитиною.

Тип прив'язаності: безпечна та небезпечна.

Безпечна прив'язаність: Дитина почувається комфортно в присутності батьків, спокійно реагує на розлуку та швидко заспокоюється після возз'єднання.

Небезпечна прив'язаність:

- Тривожна: Дитина відчуває сильну тривогу під час розлуки та не може заспокоїтися після возз'єднання;

- Уникаюча: Дитина уникає контакту з батьками та не виявляє емоційної залежності;

– Дезорганізована: Дитина демонструє непослідовну поведінку, яка поєднує елементи уникнення та тривоги [1, 14].

Стиль виховання:

– Авторитарне виховання: Батьки встановлюють суворі правила та вимагають безумовного послуху. Вони карають дитину, не враховуючи її думку;

– Демократичне виховання: Батьки встановлюють чіткі правила, але також враховують думку дитини, беруть участь у діалозі та заохочують її самостійність;

– Поблажливе виховання: Батьки не встановлюють суворих правил, дають дитині багато свободи та уникають покарання. За ступенем емоційної близькості:

– теплі: Батьки виявляють турботу, любов, підтримку та відкрите спілкування;

– холодні: Батьки демонструють емоційну дистанцію, не виявляють інтересу та уникають контактів [3].

Залежно від характеру взаємодії, стосунки між батьками та дітьми можуть бути типовими (здоровими) або патологічними.

Типові стосунки характеризуються:

- взаємною любов'ю та повагою,
- чітким розмежуванням між ролями батьків та дітей,
- здатністю батьків слухати та розуміти дитину,
- спільними цілями. Патологічні стосунки можуть проявлятися у:
- конфлікті та агресії,
- надмірній залежності або відчуженості,
- розбіжності між очікуваннями та потребами,
- порушенні меж між ролями батьків та дітей.

Існує багато класифікацій стосунків між батьками та дітьми; ми опишемо деякі з них. Співпраця: Батьки та діти працюють разом для досягнення спільних цілей. Вони поважають думки одне одного, разом

приймають рішення та несуть відповідальність за їх реалізацію. Приклади: «Давайте подумаємо, як ми можемо впоратися з цим завданням». «Я ціную вашу думку та ваші пропозиції». «Ми команда». [2]

Суперництво. Батьки та діти змагаються за владу, увагу та успіх. Це може призвести до конфліктів та напруженості у стосунках. Приклади: «Я завжди був у цьому кращим за тебе». «Ти ніколи мене не перевершиш». «Я не дозволю тобі мене перемогти». [4]

Симбіоз. Батьки та діти дуже емоційно та психологічно залежні одне від одного. Межі між ними розмиваються, а особиста дистанція порушується. Прикладами таких порушень є батьківські заяви на кшталт: «Ти частина мене». «Ми одне ціле». «Я не можу жити без тебе». [7]

Відторгнення. Батьки виявляють негативне ставлення до своєї дитини, відкидаючи та не приймаючи її. Дитина почувається небажаною та зайвою. Батьки часто кажуть такі речі, як: «Ти мені нудний», «Мені не подобається, коли ти такий», «Ти мене розчаровуєш». [33]

Батьківсько-дитинські стосунки – це багатогранне явище, що охоплює різні форми взаємодії. Його характер має глибокий вплив на розвиток та формування особистості дитини. Розуміння цих аспектів батьківсько-дитячих взаємин дає змогу батькам, педагогам та психологам створювати сприятливі умови для розвитку та соціалізації дітей, що підтверджують роботи провідних фахівців у галузі сімейної психології.

У цій статті представлені результати дослідження, що вивчає можливості діагностики та вирішення дисфункціональних стосунків між батьками та дітьми у прийомних сім'ях. У ній аналізується природа проблем у стосунках між прийомними батьками та дітьми, а також потенційні негативні наслідки цих дисфункцій. Крім того, вона характеризує різні форми стосунків між батьками та дітьми у прийомних сім'ях з урахуванням характеру стосунків з дітьми. Обговорюються найважливіші напрямки та технологічні аспекти втручання.

Розвиток позитивних стосунків між батьками та дітьми в сім'ях з усиновленими дітьми стає все більш важливим через зростання кількості прийомних сімей.

Характер цих стосунків формує не лише особистісний розвиток дитини, але й її майбутнє, оскільки стосунки з біологічними батьками мали негативні наслідки. Стосунки між батьками та дітьми, що встановлюються в прийомних сім'ях, можуть служити моделлю для майбутньої сім'ї усиновленої дитини. Проблеми, що виникають у цих ситуаціях і можуть призвести до кризи в прийомній сім'ї, погіршують її функціонування та розвиток дитини. Соціальні, психологічні та освітні втручання включають вивчення стосунків між батьками та дітьми як потенційного фактора девіантної поведінки дитини.

Цю роботу слід розуміти як професійну послугу з вирішення конфліктів та комунікації між прийомними батьками та дитиною, її біологічними родичами, персоналом школи та органами опіки. Мета полягає у встановленні здорових стосунків між прийомними батьками та дітьми.

Втручання можуть проводитися індивідуально (робота з однією сім'єю) або в групах (на спеціальних сесіях для кількох сімей).

Дуже часто догляд за дитиною, яка перебуває під опікою, обмежується задоволенням її основних фізіологічних потреб — одягу, їжі та іграшок [3, с. 20]. Прийомні батьки можуть бути не в змозі належним чином задовольнити потребу дитини в емоційному зв'язку та можуть обмежувати контакти, в результаті чого дитина переживає таку ж емоційну ізоляцію, як і в біологічній сім'ї.

Більшість прийомних батьків бачать своєю основною освітньою метою досягнення слухняності, зміну прийомної дитини та стирання негативного минулого досвіду через повчання та моралізування. Такий тип замісного виховання призводить до того, що дитина неодноразово опиняється в ситуаціях, які негативно впливають на розвиток її особистості. У багатьох прийомних сім'ях стосунки між батьками та дитиною не можна назвати

позитивними. Більшість прийомних дітей не можуть знайти своє місце в прийомній сім'ї; Контакт з прийомними батьками часто є формальним, оскільки дорослі використовують неефективні методи побудови стосунків. Ми визначили та охарактеризували різні рівні батьківсько-дитинських стосунків у прийомних сім'ях на основі таких критеріїв: взаємодія в діаді дорослий-дитина, ставлення прийомної дитини до прийомних батьків та ставлення прийомних батьків до прийомної дитини [2, с. 14].

Оптимальний рівень характеризується позитивною емоційною атмосферою в прийомній сім'ї, в якій дитина відчувається комфортно та безпечно. Батьки приймають дитину такою, яка вона є, та надають їй достатню свободу.

Нейтральний рівень існує, коли стосунки з батьками недостатньо приємні для прийомної дитини через їхні дії. Дитина часто переживає почуття самотності та відчувається стороннім у прийомній сім'ї. Батьки не виявляють інтересу до думки дитини, спільна діяльність відбувається під наглядом дорослого, а дитині практично не надається самостійності.

Ця стадія розвивається, коли батьки використовують такі моделі стосунків, як «симбіоз» та «роль невдахи».

Негативна стадія характеризується невдоволенням дитини своїм становищем у прийомній сім'ї та прямою або прихованою ворожістю до прийомних батьків. Прийомні батьки, у свою чергу, бачать у дитині погану людину, невдаху, дратівливі та злі на них. Вони вимагають безумовної покори.

Ця стадія типова для сімей, у яких прийомні батьки формують свої стосунки з дитиною, використовуючи «авторитарну гіперсоціалізацію» та «відторгнення».

Ця ситуація є фактором ризику розвитку девіантної поведінки у дитини та домашнього насильства, що може призвести до кримінальних злочинів як з боку дитини, так і з боку прийомних батьків. Для запобігання таким негативним наслідкам необхідне соціальне, психологічне та освітнє

втручання для вирішення порушених дитячо-батьківських стосунків у прийомних сім'ях. Основна увага має бути зосереджена на побудові та розвитку партнерських відносин та співпраці між батьками та дітьми для досягнення взаєморозуміння їхнього відповідного досвіду, життєвих обставин та інтересів, розвитку відповідних та рівноправних навичок спілкування, а також на сприянні здатності запобігати та вирішувати міжособистісні конфлікти.

Корекція порушених стосунків між батьками та дітьми повинна включати психотехнічні методи, такі як робота з казками, домашні завдання, партнерські вправи для вербального та невербального спілкування, тактильний контакт.

Пріоритет слід надавати багатофункціональним методикам розвитку соціальних навичок, побудови стосунків між батьками та дітьми, а також їх спільній діяльності.

Необхідно прищеплювати прийомним батькам установку на прийняття дитини в її цілісності та підвищувати їхню мотивацію до співпраці в різних видах діяльності. В рамках роботи з підтримки вкрай важливо сприяти обміну думками в діаді дорослий-дитина та на основі цього розвивати емпатію серед членів прийомної сім'ї.

Психологи та соціальні працівники повинні забезпечити, щоб батьки та діти отримували зворотний зв'язок, який поглиблює їхнє взаєморозуміння. Крім того, вони повинні сприяти змістовній рефлексії через ретроспективну оцінку сімейних подій з двох точок зору: емоційно-сміслової (сподобалося/не сподобалося, чи було добре/погано і чому, що було найважливішим для кожного учасника) та емоційно-оцінювальної (оцінка емоційного стану батьків та дитини на момент події та під час обговорення). Особливу увагу слід приділяти зниженню емоційної напруженості між дітьми та батьками та створенню позитивної атмосфери для обговорення будь-яких проблем, які вони можуть відчувати. Організована таким чином соціально-психологічна та педагогічна корекція порушених дитячо-

батьківських стосунків у прийомній сім'ї, як фактор девіантної поведінки дитини, значною мірою сприяє позитивній динаміці якісних змін у стосунках.

2.2 Роль батьків у розвитку особистості дитини

Стосунки між батьками та дітьми є фундаментальним фактором психологічного розвитку та формування особистості дитини. Взаємодія між батьками та дітьми має значний вплив на всі сфери життя дитини, від емоційного благополуччя та когнітивних здібностей до соціальних навичок. Характер цих стосунків формує основу для розвитку особистості дитини, емоційного розвитку, поведінки та соціальної адаптації.

Психологічні аспекти стосунків між батьками та дітьми включають певні структурні компоненти.

Емоційний розвиток: Якість стосунків між батьками та дітьми безпосередньо впливає на емоційне благополуччя дитини. Любов, турбота та підтримка з боку батьків створюють безпечне та стабільне середовище, яке сприяє безпеці, довірі та самооцінці. Відсутність любові, негативні стосунки, насильство або нехтування можуть призвести до тривоги, депресії, агресії та інших психологічних проблем [1, 4, 10].

Когнітивний розвиток: Взаємодія з батьками через читання вголос, гру, розмови та спільне навчання сприяє розвитку мови, пам'яті, уваги, мислення та інших когнітивних функцій. Стимулююче середовище, створене батьками, дозволяє дітям повністю розкрити свій потенціал [8, 12, 14].

Соціальний розвиток: Стосунки між батьками та дитиною слугують моделлю для майбутніх соціальних взаємодій. Спостерігаючи за взаємодією батьків, діти вчаться спілкуванню, співпраці, вирішенню конфліктів та іншим соціальним навичкам. Позитивні стосунки з батьками сприяють розвитку емпатії, співчуття та доброти [4, 9, 29].

Розвиток поведінки: Батьки встановлюють правила та межі, які допомагають дітям навчитися самоконтролю, відповідальності та дисципліні. Позитивні стосунки сприяють слухняності, співпраці та повазі до правил. Негативні стосунки можуть призвести до проблем у поведінці, таких як агресія, непослух та порушення правил [1, 2, 17]. Позитивні та негативні стосунки між батьками та дитиною: Теплі, довірливі стосунки, засновані на любові, прийнятті та підтримці, сприяють гармонійному психологічному розвитку дитини. Вони допомагають дитині розвинути позитивну самооцінку та впевненість у собі, відчувати себе в безпеці та захищеності, здобути впевненість та автономію, стати більш незалежною та проактивною, розвивати свою творчість та уяву, а також навчитися будувати здорові стосунки з іншими в майбутньому [12, 27, 29].

Негативні стосунки між батьками та дітьми, такі як відторгнення, надмірна опіка, непослідовність або жорстокість, можуть серйозно погіршити психологічний розвиток дитини. Вони можуть викликати тривогу, невпевненість у собі, агресивну або надмірно пасивну поведінку, депресію, низьку самооцінку, почуття неповноцінності, розвиток залежної або співзалежної поведінки, труднощі із соціальною адаптацією та проблеми у спілкуванні з однолітками.

Характер стосунків між батьками та дітьми є одним із факторів, що визначають психічне здоров'я дитини. Позитивні стосунки сприяють гармонійному розвитку особистості, тоді як негативні стосунки можуть спричинити серйозні психологічні проблеми. Батьки відіграють ключову роль у розвитку особистості дитини. Їхня поведінка, стосунки, методи виховання та спілкування безпосередньо впливають на розвиток дитини. Розглянемо найважливіші аспекти цієї ролі.

Стиль виховання. Сім'я є основним соціальним середовищем, в якому формується особистість дитини. Стиль виховання охоплює методи, прийоми та підходи, які батьки використовують у вихованні своїх дітей. Він

визначається ступенем контролю, кількістю обмежень, рівнем турботи та якістю емоційного зв'язку між батьками та дітьми.

Існує чотири різні стилі виховання.

Авторитарний (демократичний) стиль виховання. Батьки визнають важливість своєї ролі в розвитку особистості дитини, але також поважають право дитини на самоактуалізацію та незалежність. Вони встановлюють розумні очікування та правила і готові обговорювати та коригувати їх, враховуючи думку дитини [1, 3].

Авторитарний стиль виховання. Батьки здійснюють суворий контроль над своїми дітьми та вимагають безумовної слухняності. Вони використовують примус, погрози, фізичні покарання та критику, ігноруючи думки та потреби дитини. Вони не дозволяють дитині проявляти ініціативу та самостійність. Діти, виховані за авторитарним стилем виховання, розвивають агресію, дратівливість, ворожість, невпевненість у собі, пасивність та тривожність. Вони часто замкнуті, відчують відчуження від батьків, мають труднощі у спілкуванні з однолітками та можуть бути жорстокими до інших [9, 17].

Байдужий стиль виховання: Батьки ігнорують потреби своїх дітей та нехтують теплом, турботою та увагою. Питання виховання не є для них пріоритетними; вони зосереджуються на інших сферах життя. Дитина змушена самостійно вирішувати проблеми та задовольняти свої емоційні потреби. Діти, виховані за байдужим стилем виховання, можуть розвинути емоційну відчуженість, тривожність, ізоляцію та недовіру до інших. Через брак батьківського контролю існує підвищений ризик приєднання таких дітей до асоціальних груп. Вони можуть розвинути безвідповідальну та невпевнену в собі особистість або, навпаки, стати некерованими та імпульсивними [4, 15].

Ліберальний (поблажливий) стиль виховання: Батьки цінують своїх дітей, але висувають мало вимог і майже не обмежують їх. Вони встановлюють низькі стандарти, мало контролюють і лише поверхово

підключаються про своїх дітей. Часто в сім'ї бракує емоційного зв'язку; Це демонструє дистанцію та байдужість до турбот та почуттів інших членів сім'ї. Діти, виховані за ліберальним стилем виховання, як правило, розвиваються в егоїстичних, конфліктних, агресивних, неслухняних, слабовільних та невпевнених у собі особистостей. Вони імпульсивні, неохоче приймають межі та відповідальність, мають труднощі у встановленні соціальних контактів та формуванні міцних емоційних зв'язків [9, 17].

Стилі виховання в сім'ях рідко зустрічаються в чистому вигляді; батьки часто використовують комбінацію різних підходів. Однак непослідовність та часта зміна стилів виховання негативно впливають на дитину та перешкоджають розвитку стабільних рис особистості та моделей поведінки. Важливо встановити послідовний стиль виховання, зрозумілий дитині та враховуючи її потреби та здібності на кожному етапі розвитку. Стиль виховання відіграє значну роль у формуванні особистості дитини, її емоційному розвитку, соціальній адаптації та успіху в різних сферах життя [9].

Батьки є найважливішими взірцями для наслідування, навчаючи своїх дітей не лише діям та звичкам, але й емоційним реакціям, стилям спілкування та способам взаємодії з іншими. Батьки повинні бути взірцем бажаних якостей та поведінки для своїх дітей, демонструючи повагу, доброту, чесність, відповідальність та емпатію. Послідовні дії важливі, щоб уникнути невідповідностей між словами та діями. Важливо направляти та підтримувати дітей у виборі відповідних моделей поведінки, оскільки діти можуть переймати моделі поведінки з різних джерел [9].

Сім'я відіграє вирішальну роль у формуванні цінностей та переконань дітей, забезпечуючи передачу цих цінностей та переконань як прямо, так і опосередковано. Пряма передача цінностей відбувається через відкриті розмови, керівництво та уроки, на яких батьки пояснюють свої погляди, переконання та принципи, що лежать в основі їхньої поведінки та рішень. Це допомагає дітям зрозуміти та засвоїти цінності, які важливі для їхніх батьків.

Непряма передача цінностей відбувається через батьківський приклад з точки зору поведінки, способу життя та щоденного розпорядку, який діти спостерігають та засвоюють. Діти розвивають розуміння того, що важливо та значуще для їхніх батьків, спостерігаючи за тим, як вони підходять до різних ситуацій та взаємодіють з іншими [31]. Розвиток системи цінностей є найуспішнішим, коли батьки демонструють соціальну зрілість та усвідомлюють свої батьківські обов'язки. Це стосується незалежно від розміру сім'ї [13]. У цьому випадку передача цінностей не є одностороннім нав'язуванням батьківських переконань.

Це мінімізує потенційний дефіцит [13]. Батьки повинні поважати індивідуальність кожної дитини та створювати умови для розвитку та формування її власних цінностей та переконань. Крім того, батьки повинні усвідомлювати, що їхні власні цінності та переконання можуть змінюватися з часом під впливом різних факторів, таких як життєвий досвід, освіта та суспільні зміни. Тому важливо регулярно переглядати та обговорювати власні цінності з дітьми, щоб переконатися, що вони залишаються актуальними та відповідають сучасним реаліям.

Слід також враховувати, що інші фактори, такі як однолітки, засоби масової інформації та соціальні інститути, впливають на розвиток цінностей у дітей. Батьки повинні усвідомлювати цей вплив та прагнути до конструктивного діалогу зі своїми дітьми, щоб підтримати їх у критичному осмисленні та інтеграції різних цінностей та переконань [27]. Позитивна батьківська поведінка включає: прийняття дитини з усіма її унікальними характеристиками та обмеженнями; прояв інтересу до діяльності, захоплень та проблем дитини; заохочення ініціативи та незалежності дитини; довіру до дитини та повагу до її індивідуальності та гідності [1][9]. Негативна батьківська поведінка включає: ігнорування інтересів та потреб дитини; обмеження незалежності та ініціативи дитини; недовіру до дитини та обмеження її незалежності; надмірну суворість та фізичні покарання. Позитивна батьківська поведінка сприяє розвитку позитивного образу себе,

високої самооцінки та впевненості в собі у дітей. Негативна батьківська поведінка, з іншого боку, призводить до негативного образу себе, низької самооцінки та невпевненості в собі [9, 10].

Психологічні аспекти батьківсько-дитячих стосунків та роль батьків у розвитку особистості дитини охоплюють широкий спектр взаємопов'язаних компонентів, які суттєво впливають на розвиток особистості та соціальної поведінки дитини. Перш за все, це прив'язаність, яка сприяє фундаментальному почуттю безпеки та довіри до світу. Емоційна підтримка батьків допомагає дітям відчувати себе коханими та захищеними, що є основою для розвитку емоційної стабільності та впевненості в собі [34]. Крім того, методи виховання сприяють розвитку самоконтролю та почуття відповідальності. Ще одним важливим аспектом є передача соціальних норм і цінностей, за допомогою яких діти засвоюють соціально прийняті моделі поведінки та вчаться розрізняти правильне та неправильне, справедливість та відповідальність. Розуміння цих аспектів дозволяє батькам, вчителям та психологам створювати сприятливі умови для розвитку та соціалізації дітей, що підтверджують роботи провідних фахівців у галузі сімейної психології.

2.3 Характеристики батьківсько-дитинських стосунків у повних та неповних сім'ях

Батьківсько-дитинські стосунки є фундаментальним компонентом інтелектуального та соціального розвитку дитини. Вони формують основу для розвитку особистості, емоційного благополуччя та соціальної адаптації. Залежно від структури сім'ї — повної чи неповної — характер цих стосунків може значно відрізнятися та мати різний вплив на розвиток дитини.

Сім'я з двома батьками традиційно вважається найсприятливішим середовищем для виховання дітей. У таких сім'ях діти отримують всебічну емоційну підтримку та різноманітну соціальну та когнітивну стимуляцію. Двоє батьків дозволяють ефективніше розподіляти ролі та обов'язки, забезпечуючи таким чином гармонійне та збалансоване виховання. Спільна участь батьків у житті дитини сприяє впевненості в собі, успішній соціалізації та гарній академічній успішності. Водночас неповні сім'ї, які виникають з різних причин, таких як розлучення або смерть одного з батьків, стикаються з особливими труднощами. Діти з неповних сімей можуть розвивати емоційні та поведінкові труднощі, а також знижувати почуття безпеки та впевненості в собі. Однак за належної підтримки вони можуть успішно адаптуватися до нових обставин та долати труднощі, що виникають. Пошук такого типу підтримки та дослідження її механізмів є предметом постійних психологічних та педагогічних досліджень [11].

Вивчення характеристик стосунків у повних та неповних сім'ях дозволяє глибше зрозуміти фактори, що сприяють успішному розвитку дитини, та як можна мінімізувати негативні наслідки змін у структурі сім'ї. Ці знання мають важливі практичні наслідки для батьків, вчителів та психологів, які бажають створити оптимальні умови для розвитку та виховання дітей у різних сімейних констеляціях.

Повноцінна сім'я, що складається з батьків та дітей, є найтрадиційнішою та найпоширенішою формою сім'ї. У традиційних сім'ях членам сім'ї призначаються гендерно-специфічні ролі (наприклад, дружина відповідає за домашнє господарство, чоловік — за безпеку та фінансову підтримку сім'ї) [30]. Таке середовище пропонує багато переваг, які позитивно впливають на психологічний та соціальний розвиток дітей.

У повних сім'ях діти отримують емоційну підтримку від обох батьків, що сприяє розвитку стабільних та здорових прив'язаностей.

Це допомагає дітям справлятися з емоційними труднощами та стресом [1, 4]. Присутність обох батьків забезпечує дітям відчуття безпеки та

стабільності, що є основою їхнього емоційного благополуччя [16]. Як зазначав Джон Боулбі, надійна прив'язаність, що розвивається завдяки батьківській емоційній підтримці, є важливим фактором розвитку впевненості в собі та соціальної адаптації [4]. Адлер також наголосив на важливості стабільної сімейної структури для розвитку почуття мети та приналежності у дитини, що безпосередньо пов'язано з її емоційним здоров'ям [1].

Обидва батьки відіграють життєво важливу роль у когнітивному розвитку дитини. Мати часто бере участь у ранньому розвитку, навчаючи базовим навичкам та мові, тоді як батько розвиває логічне мислення та здібності до вирішення проблем. Батьки працюють разом, щоб підтримати академічний успіх своєї дитини, надаючи різні стимули та допомогу, наприклад, з домашніми завданнями та заохочуючи допитливість. Сім'я з двома батьками пропонує унікальні можливості для соціалізації, сприяючи гармонійному розвитку та успішній інтеграції дітей у суспільство. Діти в таких сім'ях вчаться орієнтуватися в різних соціальних контекстах через взаємодію з батьками та братами та сестрами. Це допомагає їм розвивати навички спілкування, співпраці та вирішення конфліктів, а також зміцнювати сімейні зв'язки.

Л.С. Виготський наголошував на важливості соціальної взаємодії для розвитку дитини, зазначаючи, що сім'я відіграє ключову роль у формуванні соціальних навичок та моделей поведінки. У повних сім'ях діти спостерігають різноманітні взаємодії між батьками та іншими членами сім'ї, що сприяє їхній соціальній адаптації та здатності взаємодіяти з іншими.

Виклики сучасного світу ще більші: людство переживає розпад звичної (традиційної) сімейної структури та її заміну егалітарною.

Вчені досліджували вплив структури сім'ї на розвиток особистості дітей і підтвердили, що діти в повних сім'ях демонструють вищий рівень соціальної адаптивності та комунікативних навичок. Вони вчаться

вирішувати конфлікти та співпрацювати, спостерігаючи за поведінкою своїх батьків та старших братів і сестер [9].

У більшості випадків дослідники в галузі сімейних стосунків спостерігають розподіл ролей та обов'язків. У повних сім'ях батьки можуть розділяти ці ролі та обов'язки, що робить процес виховання більш ефективним та збалансованим. Наприклад, один з батьків може бути суворим та вимогливим, а інший - ніжним та емоційно підтримуючим. Таке розмаїття ролей та моделей поведінки сприяє більш гармонійному розвитку особистості дитини та розвитку різних навичок та якостей.

Динаміка процесу виховання створює ситуації, в яких батькам іноді потрібно вживати дисциплінарних заходів. У повних сім'ях використовуються збалансовані методи встановлення меж, що поєднують суворі та м'які підходи залежно від ситуації. Діти вчаться дотримуватися правил та розуміти наслідки своїх дій, що сприяє розвитку самоконтролю, почуття відповідальності та дисципліни. Сім'ї з двома батьками забезпечують дітям стабільне середовище для розвитку цінностей та норм поведінки. Діти засвоюють соціальні правила та етичні норми, спостерігаючи за взаємодією батьків та наслідуючи їхній приклад. Л.С. Виготський наголошував, що розвиток дитини відбувається через соціальну взаємодію, і що сім'я є ключовим елементом у цьому процесі [8]. Л.І. Божович також підкреслила важливість сім'ї для передачі цінностей та норм [3]. Обидва батьки відіграють важливу роль у когнітивному розвитку дитини, сприяючи її академічним успіхам та надаючи різноманітні стимули та підтримку.

Батько та мати є важливими взірцями для дітей, демонструючи різні соціальні ролі та поведінку. Це допомагає дітям розвивати уявлення про гендерні ролі та міжособистісні стосунки. Спостерігаючи за взаємодією батьків, діти вчаться розвивати свою гендерну ідентичність та інтегрувати різні аспекти чоловічих та жіночих ролей.

У сім'ях з двома батьками можуть виникати конфлікти. Важливо, як батьки справляються з цими конфліктами, оскільки їх вирішення може

служити моделлю для дітей та впливати на їхнє емоційне благополуччя. Стратегії вирішення конфліктів можуть бути досягнуті за допомогою різних підходів, включаючи спілкування, компроміс та співпрацю. Це сприяє позитивному сімейному клімату та навчає дітей ефективним стратегіям вирішення конфліктів [10, 18].

Усі сім'ї можуть відчувати стресові фактори, такі як економічні труднощі чи соціальні проблеми, які можуть впливати на стосунки між батьками та дитиною та їхній розвиток. У повних сім'ях присутність обох батьків дозволяє краще справлятися з цими стресовими факторами та забезпечує дітям більш стабільне та сприятливе середовище [9, 23]. Спільні зусилля батьків у вихованні дітей, прищепленні цінностей та норм поведінки, а також вирішенні конфліктів відіграють вирішальну роль в емоційному та соціальному благополуччі дітей. Однак повна сім'я не є єдиною моделлю людської взаємодії. Ще однією формою базової соціальної одиниці є неповна сім'я. Вона може виникати з різних причин, таких як розлучення, смерть одного з батьків або його відсутність під час народження дитини, наприклад, у разі незаконного народження. Кожна з цих причин має свої особливості та наслідки для дитини.

Розлучення є однією з найпоширеніших причин самотнього батьківства. Розлучення батьків часто супроводжується конфліктами, які негативно впливають на емоційне благополуччя дитини. Діти можуть відчувати відчуження від батьків, відчувати провину за розлуку та боятися за майбутнє. Адлер наголошував, що такі сімейні конфлікти можуть підірвати почуття сенсу та приналежності дитини, що, у свою чергу, призводить до підвищеної тривожності та зниження самооцінки [1]. Більшість дослідників, які вивчають стосунки між батьками та дітьми, виявляють, що розлучення може спровокувати депресію у дітей через тривогу щодо майбутнього та втрату стабільності [6].

Смерть батьків є важкою психологічною травмою для дитини. Втрата близької людини викликає глибоке горе, тривогу та самотність. Наприклад,

Л.С. Виготський зазначав, що такий досвід може погіршити емоційний та соціальний розвиток дитини, оскільки вона втрачає важливе джерело підтримки та прихильності. Діти можуть мати значні труднощі з прийняттям втрати та адаптацією до нової реальності, що може призвести до тривалої депресії та проблем із формуванням нових прихильностей у майбутньому [9]. Діти, які пережили смерть батьків, потребують додаткової емоційної підтримки та уваги, щоб пережити травму та уникнути довгострокових негативних наслідків [27].

Діти з неповних сімей частіше страждають від тривоги, депресії та гніву. Вони можуть почуватися покинутими та небажаними, що може призвести до зниження самооцінки та впевненості. Ці емоційні проблеми також можуть проявлятися у вигляді труднощів у формуванні прив'язаності та довірливих стосунків з іншими [15, 17].

Діти з неповних сімей більш схильні до поведінкових проблем, таких як агресія, непослух та порушення правил. Ці проблеми можуть бути пов'язані з відсутністю стабільної моделі поведінки та втратою контролю з боку батьків. Л.С. Виготський зазначав, що стабільна структура сім'ї відіграє ключову роль у розвитку соціальних норм та моделей поведінки дитини [8]. Коли батьків немає, діти можуть відчувати брак контролю та безперервності у вихованні, що може призвести до проблем із поведінкою.

Агресивна поведінка, відмова виконувати вказівки дорослих та порушення правил можуть бути спробами привернути увагу або реакцією на внутрішні емоційні труднощі. Такі проблеми з поведінкою часто виникають внаслідок емоційної нестабільності та почуття невпевненості у дітей з неповних сімей. Агресивна та непокірна поведінка також може бути пов'язана зі спробою дитини компенсувати брак емоційної підтримки та уваги [9].

Для подолання проблем з поведінкою необхідно забезпечити дитині стабільне та сприятливе середовище, в якому вона почувається безпечно та цінно [27].

А.Г. Харчев також вказав на важливість послідовного батьківського підходу та встановлення чітких правил і меж для мінімізації проблем з поведінкою у дітей з неповних сімей [31].

Діти з неповних сімей можуть мати труднощі в школі. Вони можуть демонструвати затримки розвитку, проблеми з концентрацією уваги та відсутність мотивації до навчання. Стабільність сім'ї та батьківська підтримка суттєво впливають на когнітивний розвиток дитини та її академічні успіхи. Стабільне сімейне середовище та емоційна підтримка створюють безпечне середовище для дитини, що позитивно впливає на її здатність до навчання та отримання нових знань. У такому середовищі діти краще справляються зі шкільними завданнями, демонструють більшу увагу та концентрацію, а також досягають більших академічних успіхів. Батьківська підтримка, що виражається через участь в освітньому процесі та заохочення академічних досягнень, ще більше мотивує дитину прагнути успіху та розвивати свій інтелектуальний потенціал [19].

Дітям у неповних сім'ях часто бракує стабільності та постійної підтримки, що негативно впливає на їхню успішність у навчанні. Фінансові труднощі та зміни способу життя, пов'язані з розлученням або втратою одного з батьків, можуть ще більше погіршити успішність дітей через обмежені сімейні ресурси [3, 22]. А.С. Співаковська наголошувала на важливості емоційної та практичної підтримки дітей в освітньому процесі, особливо в неповних сім'ях, де ці труднощі можуть бути особливо вираженими [27].

Дітям з неповних сімей може бути важко розвивати здорові соціальні стосунки. Вони можуть бути менш популярними серед однолітків, мати труднощі у встановленні близьких стосунків та відчувати себе ізольованими. Соціальна взаємодія та підтримка батьків і сім'ї відіграють вирішальну роль у розвитку соціальних навичок дитини [8]. У неповних сім'ях дітям часто бракує змістовної взаємодії та рольових моделей обох батьків, що може негативно вплинути на їхню соціальну адаптацію. Відсутність одного з

батьків обмежує можливості дитини брати участь у соціальних та позакласних заходах, що також сприяє почуттю ізоляції та проблемам із соціальними навичками [32]. А.Г. Харчев додав, що дітям з неповних сімей потрібні додаткові можливості для соціальної взаємодії та підтримки, щоб компенсувати брак сімейного спілкування та зміцнити свої соціальні навички [31].

Тому діти з неповних сімей часто стикаються з академічними та соціальними труднощами, пов'язаними з відсутністю стабільності, фінансовими труднощами та обмеженими можливостями взаємодії. Підтримка батьків, вчителів та суспільства відіграє ключову роль у подоланні цих труднощів та в успішному розвитку та адаптації дитини.

Відсутність батьків є значним стресовим фактором для дитини та має глибокий та багатогранний вплив на її розвиток та благополуччя. А. Адлер у своєму дослідженні виявив, що почуття приналежності та сенсу відіграє ключову роль у розвитку особистості дитини, і що відсутність батьків може підірвати це почуття та викликати тривогу та страх перед майбутнім [1]. Джон Боулбі наголосив, що розлука з батьками може призвести до розвитку тривожних розладів, які проявляються як нервозність, проблеми зі сном, підвищена збудливість та труднощі з концентрацією уваги [4]. Крім того, відсутність батьківської підтримки та уваги може негативно вплинути на розвиток навичок соціальної взаємодії та здатність справлятися з труднощами.

Ці труднощі можуть виникати в усіх сферах життя, включаючи взаємодію з однолітками [28]. Такі стресові ситуації можуть суттєво вплинути на емоційний стан дитини та викликати тривогу та занепокоєння [3].

Почуття самотності та покинутості може призвести до депресії. Важливість соціального середовища дитини для її емоційного розвитку незаперечна, а відсутність батьків може порушити це середовище, що призводить до почуття самотності та зниження самооцінки. Симптоми

депресії можуть включати знижений настрій, втрату інтересу до раніше подобаних занять, порушення апетиту та сну, а також суїцидальні думки [23, 27]. Е. Кляйн також зазначала, що діти, які не мають батьківської підтримки, часто страждають від низької самооцінки та почуття нікчемності [5].

Відчуття несправедливості через відсутність батьків може викликати гнів та розчарування у дитини. Це може проявлятися як агресивна поведінка щодо однолітків, членів сім'ї та навіть самих себе [9]. Агресія може бути спробою впоратися з внутрішнім болем та гнівом, що виникають через почуття покинутості [7, 31]. І.В. Дубровіна та А.В. Петровський наголошували, що такі поведінкові проблеми часто пов'язані з емоційною нестабільністю та стресом, які відчують діти в неповних сім'ях [10, 21]. Особливо в підлітковому віці, коли діти особливо вразливі до емоційного стресу, батько, який залишився в неповній сім'ї, повинен приділяти особливу увагу створенню стабільного та підтримуючого середовища. Це важливо для того, щоб підлітки не почувалися покинутими чи небажаними та могли впоратися з труднощами цього складного етапу, як наголошують у своїй роботі І.Н. Разваріна та Н.А. Кондакова [24]. Джон Боулбі наголосив на важливості емоційного зв'язку та підтримки для психологічного благополуччя.

Це свідчить про те, що стосунки між батьками та дитиною є фундаментальним компонентом психічного, емоційного та соціального розвитку дитини. У сім'ях з обома батьками діти отримують стабільне та сприятливе середовище, яке сприяє їхньому гармонійному розвитку. У таких сім'ях діти відчують всебічну емоційну підтримку та різноманітну соціальну та когнітивну стимуляцію, що позитивно впливає на їхню впевненість у собі, успішну соціалізацію та академічні успіхи.

Дослідження А. Адлера, Л. С. Виготського, Д. Боулбі та інших вчених підкреслюють важливість стабільного та сприятливого сімейного середовища для розвитку здорової особистості та емоційного благополуччя дитини. Розподіл ролей та обов'язків між батьками, використання збалансованих

методів виховання, передача цінностей та норм поведінки, а також ефективне управління сімейними конфліктами сприяють цілісному розвитку дітей.

З іншого боку, діти з неповних сімей стикаються з особливими труднощами, які можуть негативно вплинути на їхнє емоційне, поведінкове та академічне благополуччя. Відсутність батька створює значне навантаження на дітей та може призвести до тривоги, депресії, агресії та соціальної ізоляції. Підтримка з боку батьків, що залишилися, вчителів, психологів та соціальних служб відіграє ключову роль у мінімізації цих негативних наслідків та допомогі дітям подолати труднощі [20].

Підтримка та втручання мають вирішальне значення для емоційного, когнітивного та соціального благополуччя дітей з неповних сімей. Комплексний підхід, що включає емоційну, освітню та психологічну підтримку, може значно покращити якість життя та розвитку цих дітей та допомогти їм впоратися з труднощами, пов'язаними з відсутністю батьків.

Можна стверджувати, що якісні стосунки між батьками та дітьми, як у двома, так і в неповних сім'ях, є ключем до успішного розвитку дитини. Батьки, вчителі та психологи повинні прагнути створювати оптимальні умови для розвитку та соціалізації дітей, спираючись на наукові дані та передовий досвід сімейної психології.

РОЗДІЛ III. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ В ПРИЙОМНИХ СІМ'ЯХ (НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД «ЄДНАННЯ СПІЛЬНОТИ»)

3.1 Підтримка та допомога прийомним сім'ям: досвід роботи благодійний фонд «Єднання спільноти»

У цій роботі наведено загальний опис благодійний фонд «Єднання спільноти».

Це неприбуткова, незалежна та неполітична організація, заснована у 2014 році. Це справжня родина, яка з теплом, турботою та відданістю простягає руку допомоги тим, хто цього найбільше потребує. Особливу увагу Фонд приділяє дітям, зокрема дітям з інвалідністю, забезпечуючи їм можливості для розвитку та гармонійного життя.

Фонд здійснює свою діяльність на всій території України, зосереджуючи зусилля на трьох основних напрямках, які безпосередньо сприяють розвитку, благополуччю та майбутньому дітей:

Основними напрямками діяльності благодійний фонд «Єднання спільноти» є [31]:

- Психологічна підтримка, включаючи психологічне консультування, психологічну діагностику, психологічну реабілітацію, соціально-психологічні оцінки та програми психологічної адаптації;
- Догляд та виховання дітей-сиріт у прийомних сім'ях;
- Навчання громадян, які виявили бажання влаштувати дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у сім'ї;
- Психологічна, медична та соціально-освітня реабілітація дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, або дітей групи ризику;
- Консультування, психологічна, освітня, правова та соціальна підтримка дітей-сиріт;
- Організаційно-інформаційна підтримка діяльності організацій та їх персоналу;
- Організація та проведення соціально орієнтованих заходів;
- Адміністративна підтримка діяльності організацій.

Ресурсний центр наразі є комплексом, що охоплює різні напрямки роботи для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, прийомних сімей та випускників Київському центру опіки над дітьми [31].

У центрі проживають діти в сімейних групах, для яких установа шукає сім'ю або яким надається підтримка у початку самостійного життя. Прийомні сім'ї отримують допомогу та підтримку від психологів, соціальних працівників, сімейних спеціалістів, логопедів, педагогів-дефектологів, нейропсихолога, юриста та фахівців інших організацій та установ, які працюють на міжвідомчому та внутрішньовідомчому рівні для вирішення сімейних проблем.

Існують різні форми ресурсної підтримки прийомних батьків, а також комплексна програма навчання. За послугами підтримки можуть звернутися громадяни (законні представники), які взяли до своїх сімей дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки: усиновлювачі, законні опікуни/адміністратори, включаючи прийомних батьків та опікунів.

Програма підтримки молодих людей, які виходять з дитячих будинків, спрямована на колишніх сиріт (18–23 роки). Фахівці підтримують цих молодих людей у їхньому переході до дорослого життя та пропонують їм соціальну, консультаційну, психологічну, освітню та юридичну допомогу [31]. Ресурсний центр також надає інформаційну та методичну підтримку фахівцям, які працюють з дітьми-сиротами та прийомними сім'ями, а також батьками-вихователями.

Організаційна структура ресурсного центру показана на рисунку 2.1 [31].

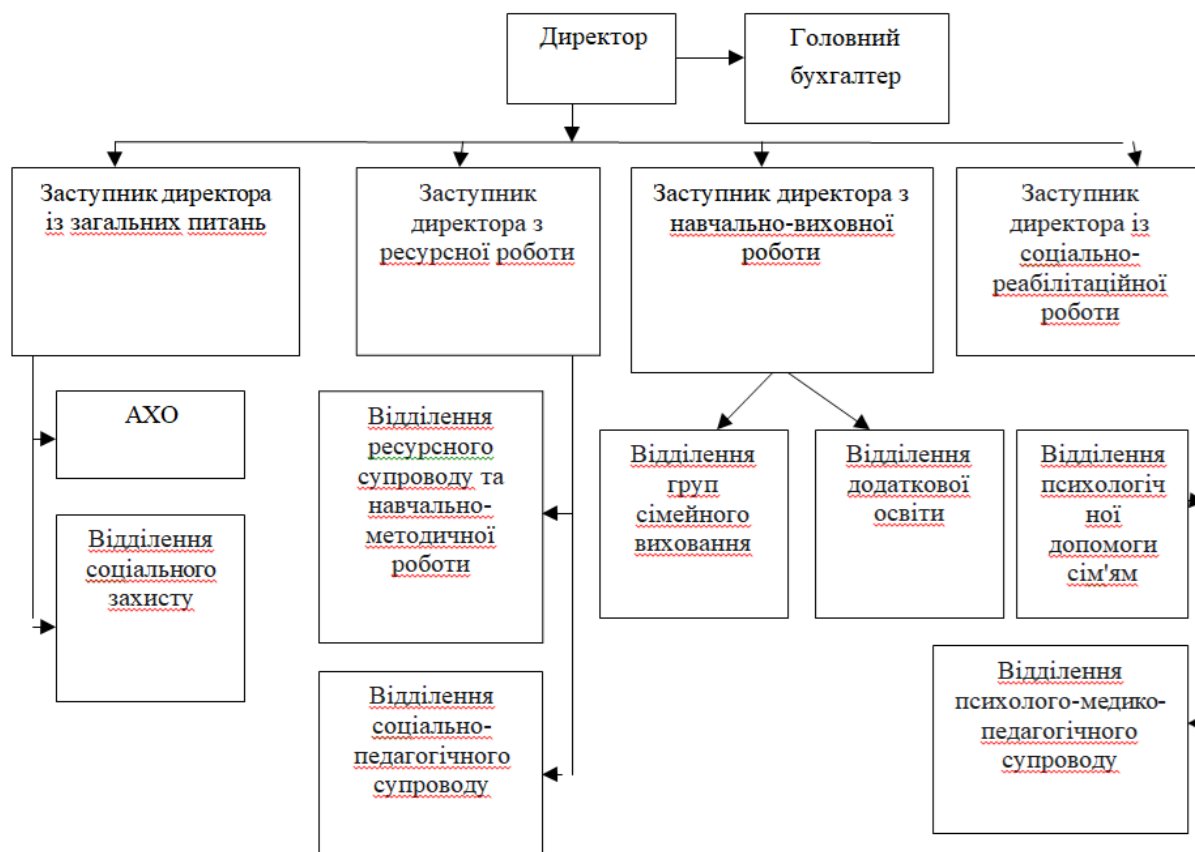

Рис. 3.1 – Організаційна структура благодійний фонд «Єднання спільноти».

Відділ психологічної підтримки сім'ї безпосередньо займається питаннями соціальної та психологічної інтеграції в установі. Його обов'язки включають консультування сиріт та прийомних батьків з питань стосунків, розробку програми соціальної та психологічної інтеграції, а також навчання осіб, які бажають влаштувати сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у прийомні сім'ї.

Для забезпечення успішної соціальної та психологічної інтеграції установа розробляє та проводить практичні семінари, тренінги, семінари, дискусійні групи та майстер-класи з широкого кола тем, пов'язаних з влаштуванням сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у прийомні сім'ї.

Крім того, центр проводить дослідження процесів влаштування дітей в установи для сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. Вчителі та психологи беруть участь у розробці стандартів, рекомендацій та інших документів, спрямованих на сприяння ефективному влаштуванню дітей у сім'ї. Фахівці центру проводять індивідуальні консультації, які також можуть бути продовжені в групових заняттях, щоб допомогти потенційним прийомним батькам краще зрозуміти свої мотивації, отримати самосвідомість та вирішити особисті проблеми до того, як усиновлена дитина увійде в їхнє життя. Особливий акцент робиться на визначенні ресурсів для кожного члена сім'ї, відпрацюванні комунікативних навичок та розумінні особливостей дітей з досвідом сирітства. Розуміючи себе, свої сильні та слабкі сторони, а також індивідуальні риси, майбутні прийомні батьки вчаться будувати стосунки, засновані на довірі та надійній прив'язаності. Це формує основу для успішних стосунків з усиновленою дитиною [31].

Школа прийомних батьків (ШУБ) центру сприяє покращенню соціальної та психологічної адаптації сиріт та прийомних батьків.

ШУБ працює в благодійний фонд «Єднання спільноти» 2014 року, вже понад 12 років. За цей час навчилося понад 1700 учасників. Програма базується на великому досвіді виховання дітей у прийомних сім'ях, що надається Дитячим будинком № 19 «Наша родина».

Заняття проводяться вранці та вечорами, у будні та вихідні. Також доступне онлайн-навчання для прийомних батьків.

Викладачі школи прийомних батьків – це психологи з понад 10-річним досвідом навчання, які самі були прийомними батьками. Після того, як дитину влаштовують до прийомної сім'ї, співробітники центру щомісяця відвідують сім'ю, щоб дізнатися про її самопочуття та провести співбесіди як з прийомними батьками, так і з дитиною. Ці співбесіди документують аспекти їхніх стосунків та труднощі, з якими вони стикаються. На основі цих

візитів та співбесід центр розробляє програму соціальної та психологічної інтеграції батьків та дитини.

Державний інститут домогосподарства, благодійний фонд «Єднання спільноти», таким чином започаткував комплексну програму сприяння соціальній та психологічній інтеграції батьків та дітей у прийомних сім'ях.

3.2 Аналіз соціально-психологічної адаптації дітей та батьків у прийомній сім'ї

Цей курс включав попереднє дослідження для визначення рівня соціально-психологічної адаптації дітей та батьків у прийомній сім'ї.

Метою попереднього дослідження було визначити рівень та характеристики соціально-психологічної адаптації дітей та батьків у прийомній сім'ї.

Завдання дослідження:

1) Вибір методів дослідження;

2) Проведення дослідження;

3) Кількісний та якісний аналіз результатів. Організація дослідження: Дослідження проводилося в благодійний фонд «Єднання спільноти» (Центр сімейного влаштування). В експериментальній роботі взяли участь п'ятдесят дітей та п'ятдесят прийомних сімей, у яких проживають ці діти.

У дослідженні соціально-психологічної адаптації використовувалися такі методи:

1. Метод дослідження конфлікту за Бассом-Даркі (див. Додаток А) [14, с. 39];

2. Л.Н. Собчик, «Рівень соціальної адаптації та соціалізації» (див. Додаток Б) [25, с. 15];

3. «Метод малювання сім'ї» Р. Жиля (див. Додаток В);

4. Опитувальник батьківських установок А. Я. Варги та В. В. Століна (див. Додаток Г).

Ці методи дозволяють провести комплексну та цілісну оцінку труднощів соціально-психологічної адаптації усиновлених дітей та їхніх прийомних батьків. Зокрема, метод Басса-Даркі дозволяє визначити ступінь ворожості, агресії та конфлікту між дітьми та прийомними батьками; метод Л. Н. Собчик спрямований на визначення адаптивності дітей та батьків один до одного; метод Р. Жилия розкриває уявлення дітей про сім'ю; а анкета допомагає визначити ставлення батьків до своїх дітей.

Ми представляємо результати дослідження з використанням Опитувальника вимірювання агресії Басса-Даркі (див. Додаток Д) [14, с. 39].

Як показано на рисунку 3.2 нижче, більшість дітей-сиріт (26 дітей, або 52%) демонструють підвищений рівень агресії. Діти з таким рівнем агресії схильні до агресивної поведінки, можливо навіть до фізичного насильства. Ці діти характеризуються застосуванням насильства, здатністю відпускати грубі жарти, схильністю до бійок, дратівливістю, відповіддю на агресію агресією, порушенням правил, суперечками, криком у відповідь на крик та підвищенням голосу в суперечках.

Водночас 32%, або 16 дітей, демонструють нормальний рівень агресії. Ця агресія має оборонний характер і служить меті виживання. Вісім дітей (16%) демонструють низький рівень агресії.

Ці діти-сироти характеризуються тим, що вони переносять агресивну поведінку на неживі предмети, тварин тощо.

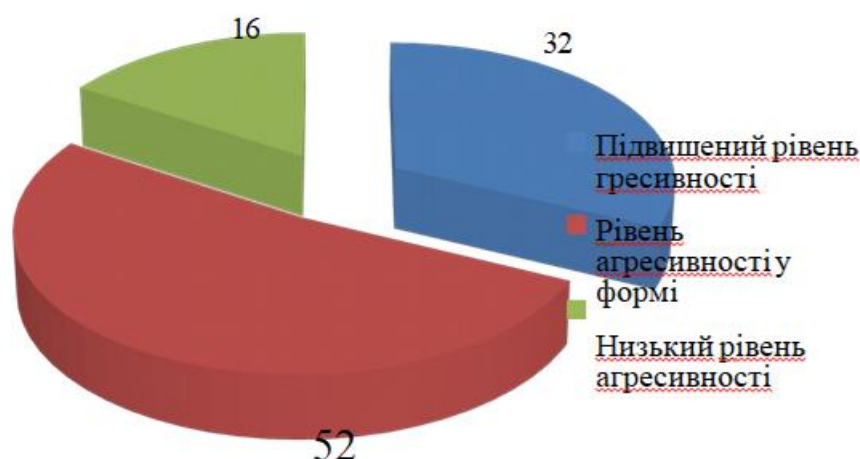

Рис. 3.2 – Результати дослідження рівня агресії за методикою Басса-Дарки, %

Слід зазначити, що з високим і дуже високим рівнем агресивності дітей-сиріт виявлено був.

За результатами аналізу опитувальника Басса - Дарки можемо відзначити що, у більшості піддослідних (90%) переважає почуття провини і підозрілість, у 80% - вербальна агресія та негативізм, у 70% - фізична агресія, у 60% роздратування та образа і у 20% - непряма (рис 3.3).

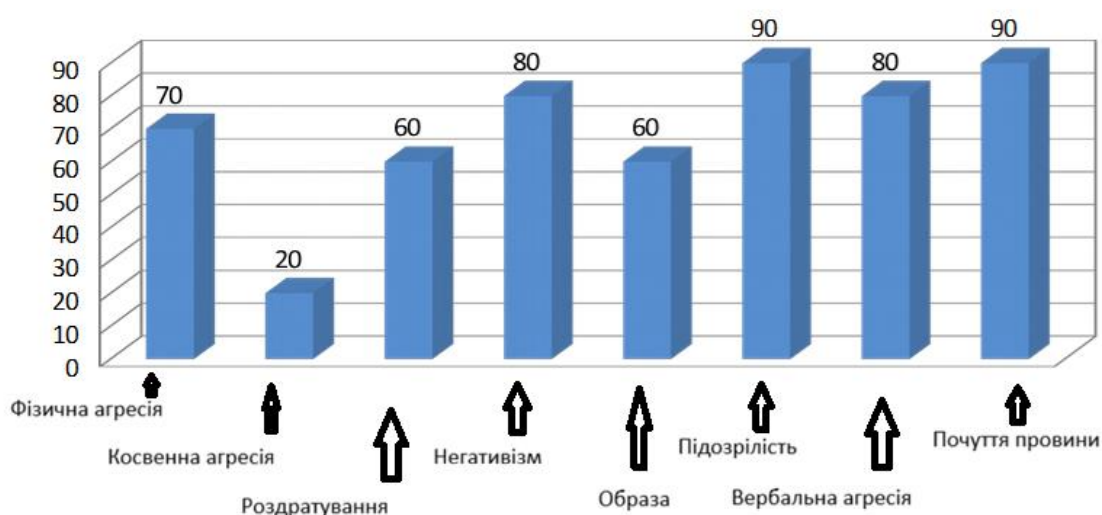

Рис. 3.3 – Показники агресивності, виявлені у вигляді опитувальника Басса-Дарки

Що ж до ворожості, більшість дітей-сиріт відзначається високий рівень (40 людина чи 80 %) (рис. 3.4). Це говорить про те, що реакція, що розвиває негативні почуття та негативні оцінки людей та подій (ворожість) у дітей-сиріт була виявлена.

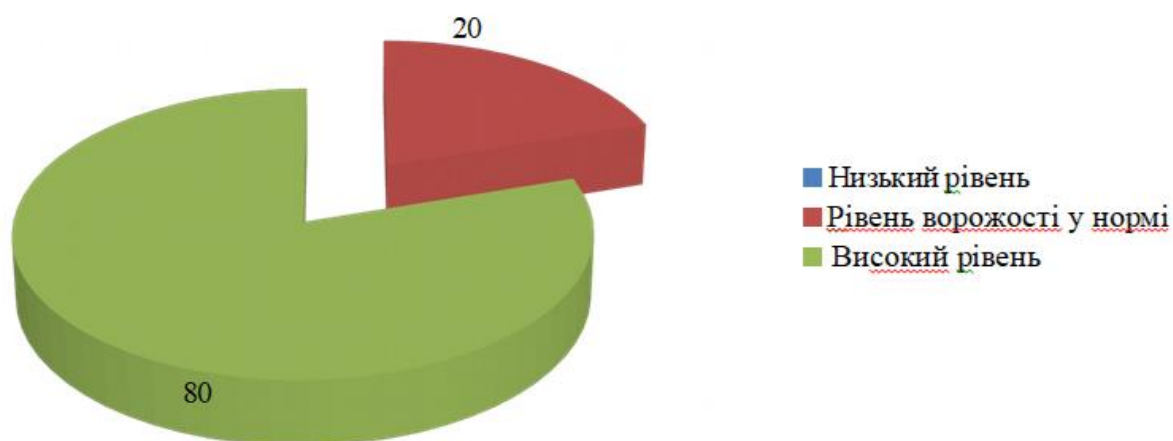

Рис. 3.4 – Результати дослідження рівня ворожості за методикою Басса-Дарки, %

Діагностика за методикою Л.М. Собчик «Рівень соціальної адаптації та соціалізації» представлена у додатку 6 та показала наступні результати (рис. 3.5):

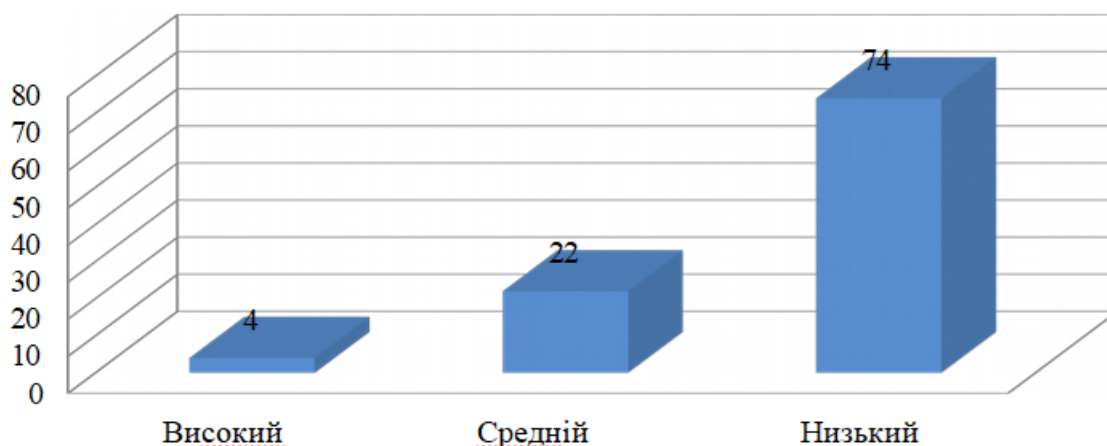

Рис. 3.5 Результати дослідження рівня соціальної адаптації та соціалізації (Л. Н. Собчик), %

74 відсотки сиріт, або 37 осіб, демонструють низький рівень соціалізації та адаптації. Ці діти відносно пасивні та спокійно приймають існуючі норми та цінності. Одинадцять сиріт (22%) демонструють середній рівень соціалізації та адаптації. Ці діти не завжди здатні контролювати свої емоції та судження. Лише двоє сиріт (4%) демонструють високий рівень соціалізації. Високий рівень адаптації характеризує здатність адаптувати свою поведінку до соціальних вимог.

Під час тесту «Сімейний малюнок» кожна друга дитина виявляла як мінімальну, так і максимальну тривожність.

Один хлопчик намалював на своєму сімейному малюнку лише себе. Дві дівчинки намалювали себе та кота. Дванадцять дітей перемалювали або стерли свої малюнки. Однак один хлопчик намалював кількох дівчаток та хлопчиків, а також дорослого. В результаті тесту (за методикою Р. Жиля) 40 дітей, або 80% сиріт, показали високий рівень тривожності (Рис. 3.6).

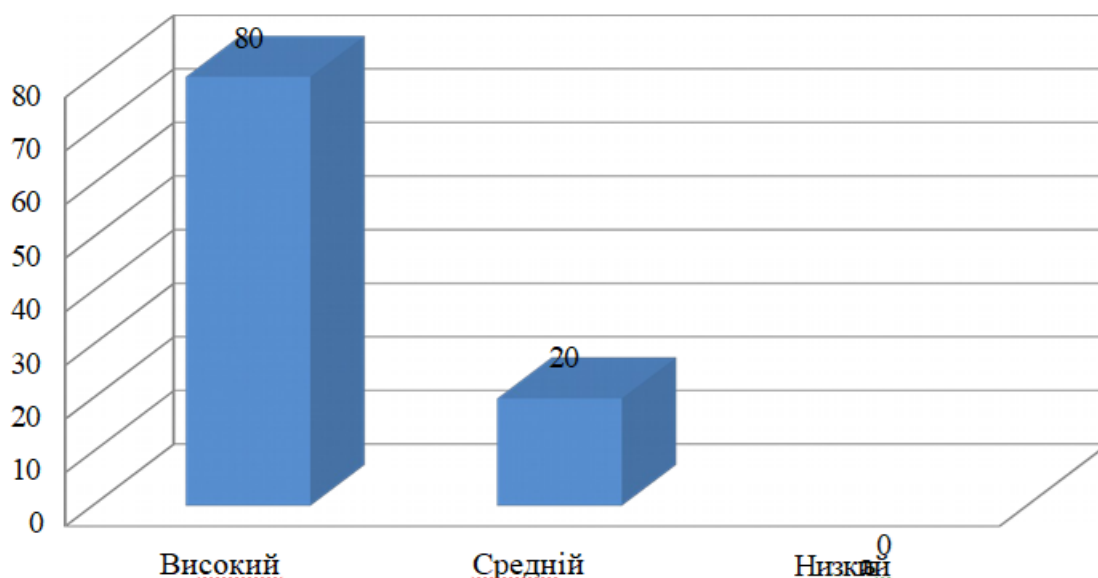

Рис. 3.6 Рівень тривожності за методикою Р. Жилия, %

Багато сиріт не зображували жодних членів сім'ї на своїх малюнках. На деяких малюнках самі сироти виглядали віддаленими від потенційних членів сім'ї.

Це свідчить про почуття самотності та ізоляції.

Результати дослідження батьківського ставлення показані на рисунку 3.7. Як видно з наступного рисунка, більшість прийомних батьків отримали низькі бали (51,4%) за шкалою «Прийняття-Відхилення». Це свідчить про те, що дорослі переважно мають негативні почуття до своїх дітей. Низькі бали також переважали за шкалою «Співпраці» (57,1%). Батьки виявляють мало інтересу до своїх прийомних дітей та їхніх потреб.

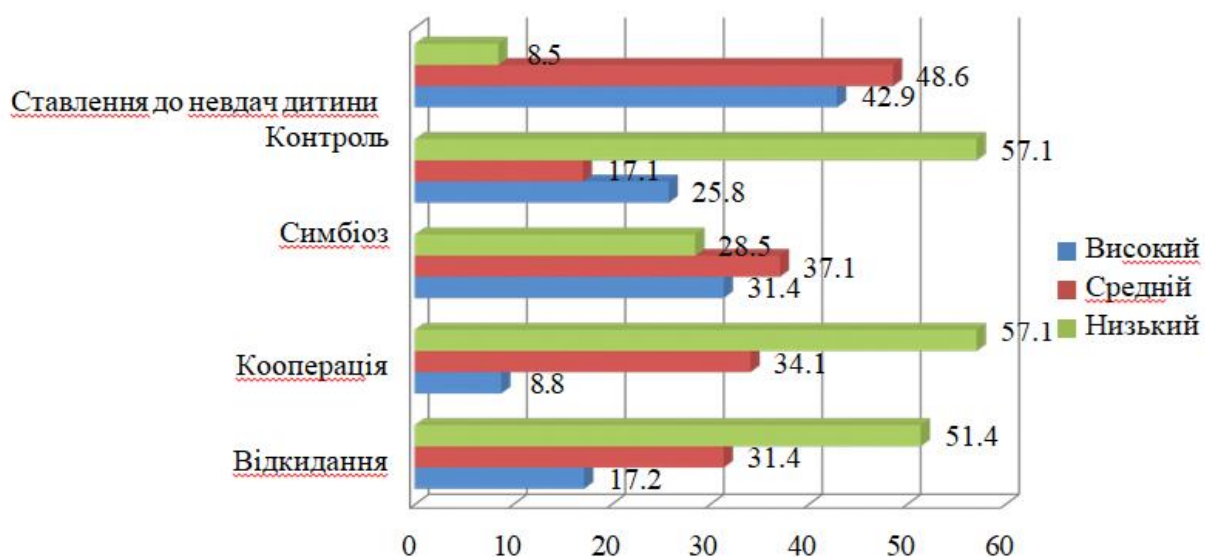

Рис. 3.7 Дослідження батьківського ставлення (А.Я. Варга, В.В. Століна), %

За шкалою «Симбіоз» 37,1% батьків отримали середній бал, що свідчить про часткову психологічну дистанцію між дорослим та дитиною. За шкалою «Контроль» 57,1% прийомних батьків отримали низький бал, що свідчить про майже повну втрату контролю над поведінкою дитини. За шкалою «Ставлення до помилок дитини» 48,6% отримали середній бал.

Як показав етап збору даних дослідження, більшість дітей та батьків демонструють низький рівень соціально-психологічної адаптації. Діти в прийомних сім'ях демонструють підвищену агресію, збудливість та тривожність. Прийомні батьки рідко вважають дитину своєю та зводять психологічний бар'єр. Результати дослідження свідчать про необхідність превентивного етапу батьківської підтримки.

Ці висновки підкреслюють необхідність превентивного етапу батьківської підтримки.

3.3 Організація роботи зі сприяння соціально-психологічній адаптації батьків та дітей у прийомних сім'ях у благодійний фонд «Єднання спільноти».

Метою підготовчого етапу дослідження є покращення соціально-психологічної адаптації дітей та батьків у прийомних сім'ях у благодійний фонд «Єднання спільноти».

Завдання:

- 1) Розробка заходів для покращення соціально-психологічної адаптації;
- 2) Виконання заходів.

Формати роботи: Групова та індивідуальна робота.

Робота з дітьми включає розвиток комунікативних навичок, навчання належним способам вираження почуттів, сприяння саморегуляції та самоконтролю, зміцнення позитивних рис особистості (емпатія, довіра до інших) та підвищення самооцінки.

Робота з батьками спрямована на покращення стосунків у прийомній сім'ї та розвиток нових навичок взаємодії між батьками та їхніми дітьми.

Структура уроку:

1. Вступна вправа – 3–5 хвилин.
2. Основна частина – 20–25 хвилин. Мета: Виконати основні завдання, пов'язані з темою уроку.
3. Підсумок – 5 хвилин. Мета: Зібрати відгуки від дітей та прийомних батьків. Задokumentовано ритуали вітання та прощання.

Ми представляємо тематичний план сприяння соціальній та психологічній інтеграції дітей-сиріт та їхніх батьків (див. Додаток Е).

План включає 18 уроків, кожен з яких має розроблену програму вправ та ігор.

Наприклад, на уроці «Знайомство» встановлюються принципи та правила роботи, будуються довірливі стосунки між дитиною та прийомними

батьками, а також виховується позитивний настрій на подальшу співпрацю з сім'єю. Фахівець центру провів такі вправи:

«Сидячи в колі» (батьки та діти сиділи в колі та знайомилися), «Самознайомство», в якому дитина та батьки розповідали історію про себе.

На другому уроці «Продовження розмови» батьки зосереджувалися на особистості дитини, а дитина – на особистості батьків. Були включені такі вправи: «Продовжувальні речення», «Повторення» та «Знайомство зі своєю дитиною». Батьки заповніть наступні речення:

- Що я найбільше ціную в своїй дитині, це...

- Моя дитина...

- Я дуже хочу...

Я люблю свою дитину...

Діти заповніть наступні речення:

- Я поважаю своїх батьків, тому що...

- На мою думку...

- Якби я міг/могла...

Вправа «Іспит». Мета: Вербалізувати почуття та зблизити батьків і дітей. Учасники отримують форми, які діти та батьки заповнюють одночасно.

(Улюблена їжа дитини, улюблений предмет у школі, захоплення дитини).

Гра «Пізнай свою дитину». Мета: Зміцнити емоційний зв'язок між батьками та дітьми. Кожному з батьків зав'язують очі та просять знайти свою дитину. Потім діти шукають своїх батьків.

Третій урок «Пізнання себе» пропонує зменшити психоемоційну напругу та внутрішній дискомфорт як у дітей, так і у батьків за допомогою таких ігор, як «Намалюй свій настрій» (кожна дитина отримує ручки та папір, щоб зобразити свій настрій) та «Ласкаві імена» (діти ласкаво називають своїх батьків, а батьки ласкаво звертаються до своїх дітей).

Урок «Я у моєму світі» спрямований на розвиток самоповаги, самоприйняття, усвідомленості та прийняття іншими. Заняття включало вправи «Пізнання себе», «Моє бачення, мої думки» та обговорення на тему:

«Як люди бачать себе».

Вправа «Зближення» спрямована на створення позитивної емоційної атмосфери під час заняття та зміцнення довіри.

Гра «Долоня до долоні» сприяє зближенню: діти та батьки стискають долоні одна до одної та рухаються по кімнаті з різними перешкодами, які пара повинна подолати. Цими перешкодами можуть бути стільці або стіл. Гра проводиться парами.

Мета гри «Камінь» – зблизити батьків та дітей. Один з батьків із зав'язаними очима рухається туди-сюди між уявними

«каменями» (дітьми), не натикаючись на них. Після цього діти та батьки міняються ролями.

Вправа «Я очима інших» сприяє подальшому самопізнанню, саморозумінню та уточненню власної самоконцепції. У цьому процесі стають зрозумілими важливі якості для ефективного міжособистісного спілкування. Заняття включало обговорення наших відмінностей, малювання «аспектів себе» та вправи:

«Асоціації з людиною»; «Контакти»; та обговорення якостей «приємного співрозмовника».

Щоб допомогти дітям почуватися комфортно у своїй прийомній сім'ї, було проведено заняття «Моє оточення, моя стіна» з такими вправами, як «Без маски», «Я інший» та «Впевненість у собі».

Необхідно було виявити слабкі сторони як у батьків, так і у дітей, щоб їх усунути. Було проведено заняття «Мої слабкості» (вправи: «Холодний стілець»; «Мої слабкості»; «Поганий досвід»). Для розвитку самосвідомості також досліджувалися позитивні якості та індивідуальні особливості дітей та батьків (вправи: «Розкажи мені про себе»; «Я хороший»; «Компліменти»). У розділі «Мої проблеми» дітей навчали розпізнавати свої проблеми, знаходити

рішення та долати труднощі, що перешкоджають їхньому особистісному розвитку. Були проведені такі вправи: «Я ненавиджу...», «Я тебе розумію» та «Камінь у саду».

Блок «Мовчання та дзеркало, що говорить» зосереджувався на здатності належним чином сприймати та розуміти коментарі, адресовані їм (вправи: «Без фальшивої скромності» та «Подивись мені в очі та скажи, що ти думаєш»).

Блок «Подолання труднощів» мав на меті виявити труднощі, з якими стикаються усиновлені діти, розвинути позитивний образ себе та самооцінку, а також сприяти саморефлексії та самовдосконаленню (вправи: «Я лев» та «Ситуації»).

Метою було зміцнити самооцінку дитини, розвинути позитивний образ себе та зменшити агресію (вправи: «Я ззовні», «Мій погляд на себе ззовні» та «Як їжак у тумані»). Сесія «Самоприйняття» мала на меті стимулювати процес самопізнання та поглибити саморозуміння на основі позитивних якостей. Вона також допомогла учасникам відкрити свої сильні сторони та розвинути свої особистісні ресурси.

Цей сеанс включав такі вправи, як «Я бачу себе в дзеркалі», «Я такий, який я є» та «Один крок вгору сходами».

Заключний етап втручання складався з трьох сесій під назвою «Перед довгою подорожжю». Метою було зміцнити почуття унікальності учасників, зібрати відгуки та побудувати й зміцнити дружні стосунки між прийомними батьками та дитиною.

Очікувані результати:

- Розширення знань прийомних дітей про почуття та емоції;
- Розвиток комунікативних навичок, особливо вміння слухати, висловлювати власну точку зору, йти на компроміси та розуміти інших;
- Надання нових знань та навичок, а також покращення комунікативної та педагогічної компетентності батьків;

- Розвиток навичок взаємодії в рамках сімейної системи на новому етапі розвитку;

- Підвищення ефективності процесу соціально-психологічної адаптації сиріт та прийомних батьків.

Ефективність представленої програми можна перевірити шляхом повторної оцінки учасників після багаторазового впровадження.

Ми представляємо результати повторної оцінки сиріт та прийомних батьків.

Як показано на рисунку 3.7, кількість сиріт з високим рівнем агресії зменшилася до 10% (5 дітей). Більшість дітей зараз демонструють рівень агресії в межах норми (50%) (див. Додаток Е).

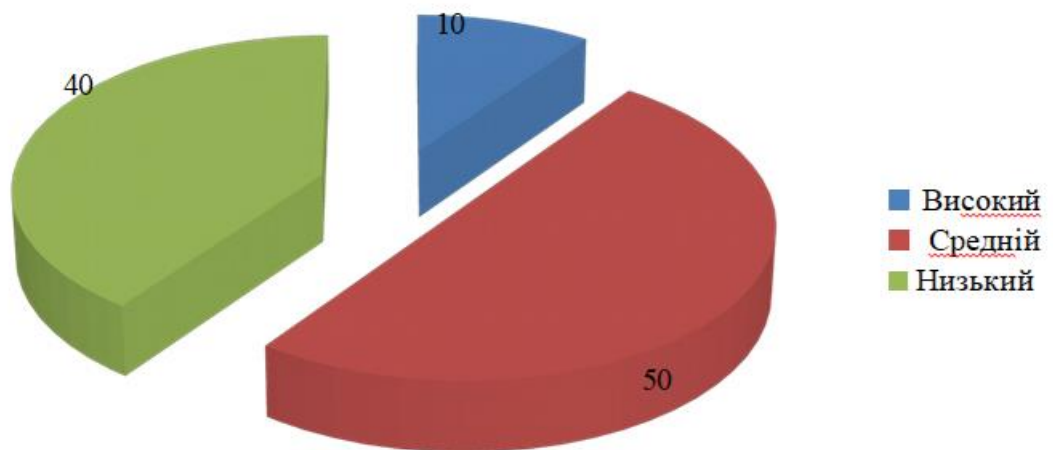

Рис. 3.8 Результати контрольного етапу дослідження рівня агресії дітей-сиріт за методикою Басса-Дарки (після формуючої роботи), %

Рівень ворожості дітей-сиріт на середньому рівні після роботи (80%) (рис. 3.9).

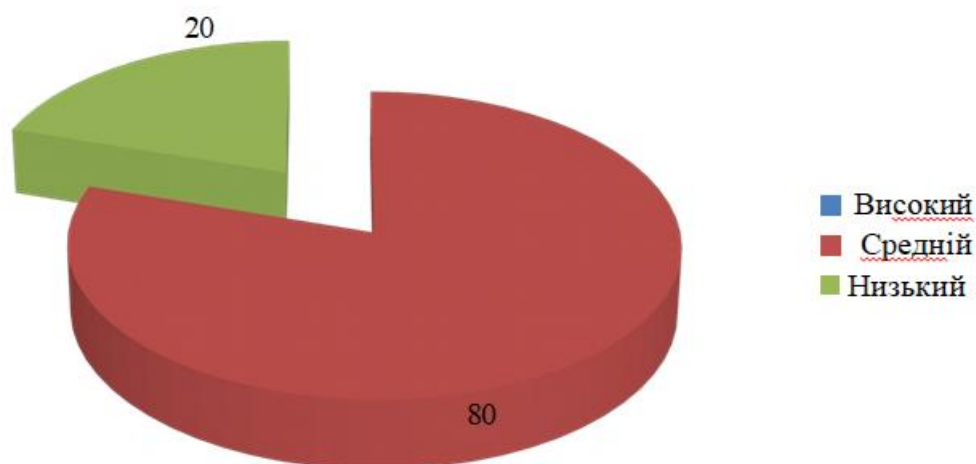

Рис. 3.9 Результати дослідження рівня агресії дітей-сиріт за методикою Басса-Дарки (після формуючої роботи), %

Після формування етапу роботи 70% дітей-сиріт відзначаються з високим рівнем соціалізації (рис. 3.10) (див. Додаток Ж).

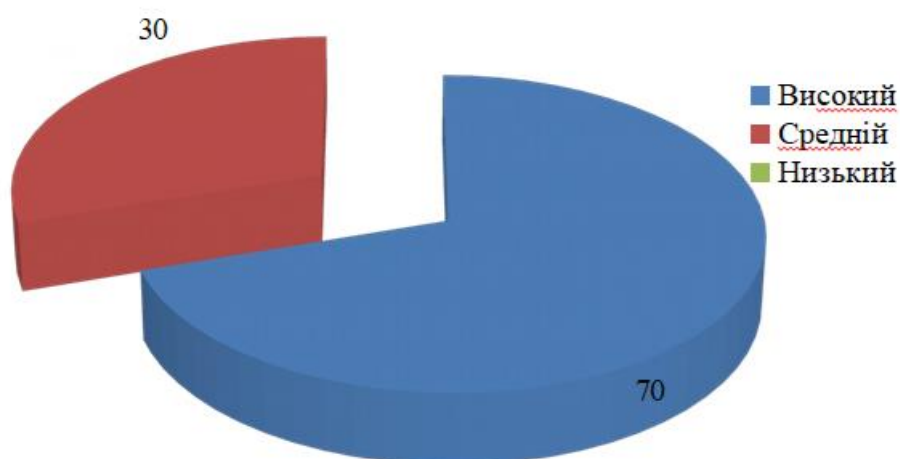

Рис. 3.10 Результати дослідження рівня соціальної адаптації та соціалізації (після формуючої роботи) (Л.Н. Собчик), %

Більшість дітей-сиріт стали мати рівень тривожності у межах норми (50%). У 40% рівень тривожності нижче за норму (рис 3.11).

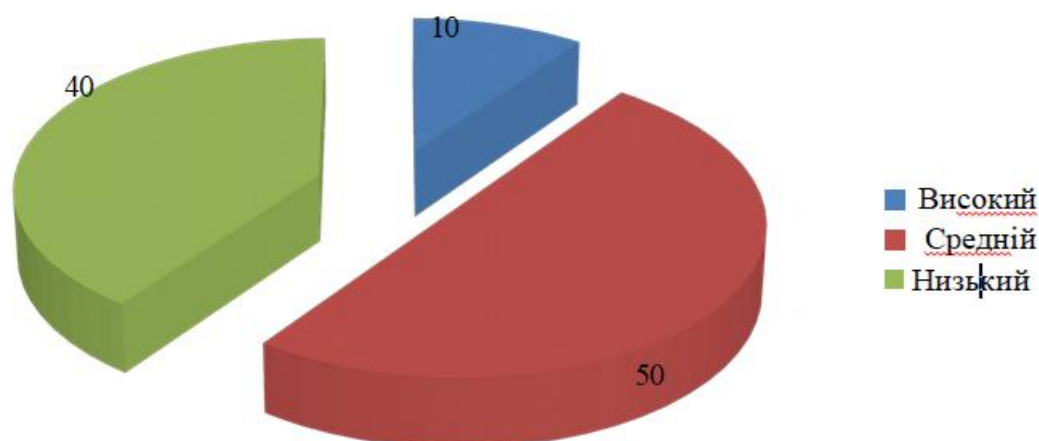

Рис. 3.11 Результати дослідження тривожності (після підготовчого етапу), %

Дослідження ставлення батьків до усиновлених дітей виявило суперечливі результати, що свідчить про покращення. Наприклад, батьки більше зосереджувалися на співпраці (60%), прийнятті дитини, її сильних та слабких сторін, а також на зменшенні психологічних бар'єрів (Рисунок 3.12) (див. Додаток 3).

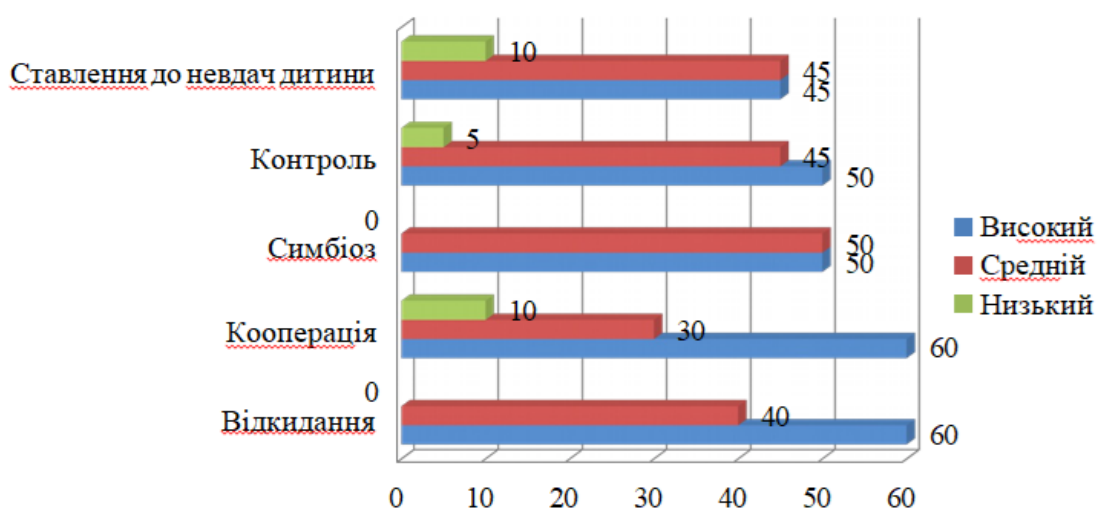

Рис. 3.12 Дослідження батьківських установок (А.Я. Варга, В.В. Століна), %

Таким чином, освітня робота виявилася ефективною. Розроблене тематичне планування та спеціально підібрана навчальна програма в

благодійний фонд «Єднання спільноти» у Києві підвищили ефективність процесу соціально-психологічної адаптації батьків та дітей, які перебувають під опікою.

ВИСНОВОК

Метою нашого дослідження було дослідити взаємозв'язок між мотивами стати прийомним батьком та їхнім впливом на інтеграцію дитини в сімейне життя. Ця робота досягла цієї мети та розглянула відповідні дослідницькі питання.

У теоретичному розділі проаналізовано феномен соціального сирітства та досліджено його причини та наслідки. Було розглянуто сучасне становище дітей-сиріт в Україні та вплив інституційного догляду на психологічний розвиток дітей. Крім того, було досліджено заходи державної підтримки, розвиток прийомної сім'ї та її роль для дітей.

Ми проаналізували мотиви стати прийомним батьком та їхні особистісні риси. Було визначено труднощі процесу інтеграції, її наслідки та психологічну готовність сім'ї. Було розглянуто роботу фахівців служби підтримки та значення їхньої підтримки для сімей на етапі інтеграції.

Емпіричний розділ показав, що мотив стати прийомним батьком впливає на гармонійні стосунки між батьками та дітьми. Дослідження показало, що мотивації «самооцінка», «альтруїзм», «почуття обов'язку», «дитина як соціальний партнер» та «порожнє гніздо» сприяють та покращують адаптацію дітей, тоді як мотивації «усунення стигми» та «вирішення матеріальних проблем» уповільнюють процес адаптації. Емоційна близькість та співпраця є ключовими елементами стосунків між батьками та дитиною та позитивно впливають на сімейні стосунки. Вони відображають чіткість комунікації, ступінь згоди в різних життєвих ситуаціях, емоційну рівновагу, батьківський авторитет та вдячність дитини.

На основі дослідження було сформульовано практичні рекомендації щодо психологічної підтримки прийомних сімей, які взяли дітей-сиріт. Подальші дослідження з цієї теми можуть включати детальне вивчення мотивації потенційних прийомних батьків та їхньої готовності взяти дитину. Результати також дозволяють визначити групи ризику, які повинні

отримувати психопрофілактичні заходи для запобігання збільшенню повернення дітей-сиріт до державних установ.

Відповідно до цілей, сформульованих у цьому дослідженні, можна зробити такі висновки:

По-перше, соціально-психологічна адаптація – це процес, який за умови успіху призводить до стану адаптації. Сироти мають труднощі із соціальною адаптацією. Для цих дітей особливо важливо створити умови, за яких вони можуть розвивати свій адаптаційний потенціал та вирішувати свої проблеми.

По-друге, ключовим показником соціального благополуччя в будь-якій державі є ставлення до вразливих груп населення – людей з інвалідністю, сиріт та людей похилого віку, – які потребують підтримки. З виникненням класового суспільства виникає соціальне сирітство, тобто діти, які не отримують батьківської опіки через небажання батьків брати на себе відповідальність за них.

Людина, яка не має сім'ї, відчуває погіршення загального психічного стану, порушення саморегуляції та переважання почуття депресії. Діти стають більш замкнутими, тривожними та замкнутими.

Успіх соціальної та психологічної адаптації залежить від таких факторів, як вибір сім'ї, психологічний клімат, традиції тощо. Оптимальний психологічний мікроклімат створюють соціальні працівники, педагоги, психологи та інші фахівці.

По-третє, у цій роботі було надано загальний опис державного агентства з працевлаштування дітей у сім'ї – благодійний фонд «Єднання спільноти».

Це агентство було засновано в 2014 році. Його директором є Мельничук Олександр.

«Основними завданнями державного закладу – благодійний фонд «Єднання спільноти» – є надання соціальної та психологічної підтримки, включаючи психологічне консультування, психологічні оцінки, психологічну

реабілітацію, соціально-психологічні оцінки та програми психологічної адаптації. По-четверте, попереднє дослідження показало, що більшість дітей-сиріт та їхніх прийомних батьків демонструють низький рівень соціальної та психологічної адаптації. Сироти характеризуються підвищеною агресією, дратівливістю та тривожністю. Прийомні батьки рідко вважають свою дитину «своєю» та часто зводять психологічні бар'єри. Результати дослідження призвели до висновку про необхідність підготовчого етапу.

По-п'яте, підготовчий етап виявився ефективним. Розроблене тематичне планування та спеціально підібрана навчальна програма в благодійний фонд «Єднання спільноти» у Києві підвищили ефективність процесу соціально-психологічної адаптації прийомних батьків та дітей.

Тому прийомні сім'ї мають велике значення для дітей-сиріт.

Процес інтеграції дитини в нову сім'ю можна оцінити на основі особливостей її соціально-психологічної адаптації в прийомній сім'ї. Гіпотеза дослідження була підтверджена: успішна інтеграція дітей-сиріт залежить як від їхніх індивідуальних особливостей, так і від ставлення до них батьків.

Список використаних джерел

1. Бевз Г. М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри. – Київ: Університет менеджменту освіти, 2010. – 352 с.
2. Бевз Г. М., Кузьмінський В. О., Нескучасва О. І. Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу. – Київ: Центр стратегічної підтримки, 2003. – 92 с.
3. Бондаренко І. В. Психологічні особливості розвитку дітей-сиріт. – Київ: Освіта України, 2014.
4. Волинець Л. С., Комарова Н. М. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка. – Київ: Український інститут соціальних досліджень, 1998.
5. Гончаренко С. У. Педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997.
6. Дубровіна І. В. Психологія розвитку дитини. – Київ: Академвидав, 2013.
7. Журавель Т. В. Соціальна робота з прийомними сім'ями. – Київ: ДЦСССМ, 2011.
8. Капська А. Й. Соціальна педагогіка. – Київ: Центр навчальної літератури, 2015.
9. Капська А. Й. Соціальна робота: технології та методи. – Київ: Центр навчальної літератури, 2014.
10. Ковальчук О. В. Психологічна підтримка дітей у складних життєвих обставинах. – Львів: Світ, 2017.
11. Комарова Н. М., Пеша І. В. Соціальний супровід прийомних сімей. – Київ: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2006.
12. Коренєв М. М., Лебець І. С., Моїсеєнко Р. О. Медико-психологічні та соціальні проблеми дітей-сиріт. – Київ, 2003.
13. Кузьмінський А. І. Педагогіка сімейного виховання. – Київ: Знання, 2010.
14. Лісіна Г. С. Прийомна сім'я як альтернативна форма виховання дітей-сиріт // Науковий вісник МДПУ. – 2011.
15. Максименко С. Д. Загальна психологія. – Київ: Центр навчальної літератури, 2016.
16. Мельничук І. М. Соціально-психологічна адаптація дітей-сиріт. – Тернопіль: ТНПУ, 2018.
17. Москаленко В. В. Соціальна психологія. – Київ: Центр навчальної літератури, 2015.

18. Нескучаєва О. І. Підготовка прийомних батьків до виховання дітей. – Київ: ДЦСССМ, 2008.
19. Овчарова Р. В. Практична психологія освіти. – Київ: Академвидав, 2012.
20. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка. – Київ: Каравела, 2005.
21. Приходько Ю. О. Психологія розвитку особистості. – Київ: Каравела, 2013.
22. Савчин М. В. Вікова психологія. – Київ: Академвидав, 2014.
23. Синякова В. В. Психологічний аспект соціальної ситуації розвитку в умовах замісного батьківства // Наукові праці МАУП. – 2021.
24. Соціально-педагогічна діяльність з адаптації дітей-сиріт у прийомній сім'ї. – Харків: ХНПУ.
25. Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю. – Київ: ДЦСССМ, 2010.
26. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. – Київ: Радянська школа, 1977.
27. Титаренко Т. М. Психологія життєвої кризи. – Київ: Либідь, 2012.
28. Цумарева Н. І. Психологічний ресурс прийомної сім'ї як чинник компенсації емоційної депривації у дітей // Освіта регіону. – 2016.
29. Шиделко А. В. Сирітство в Україні: психологічні особливості дітей-сиріт // Науковий вісник ЛДУВС. – 2023.
30. Ainsworth M. Patterns of Attachment. – Hillsdale: Erlbaum, 1978.
31. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. – New York: Basic Books, 1969.
32. Bowlby J. A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development. – London: Routledge, 1988.
33. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. – Harvard University Press, 1979.
34. Cooley M. E., Petren R. E. Foster Parent Perceptions of Competency. – Child Welfare Journal, 2011.
35. Courtney M. E. Youth Aging Out of Foster Care. – Child Welfare Review, 2005.
36. Dozier M., Rutter M. Challenges for Developmental Psychology. – Development and Psychopathology, 2008.
37. Erickson E. Childhood and Society. – New York: Norton, 1963.
38. Festinger T. No One Ever Asked Us. – Columbia University Press, 1983.
39. Freud A., Burlingham D. War and Children. – New York: International Universities Press, 1943.
40. Goldstein J., Freud A., Solnit A. Beyond the Best Interests of the Child. – Free Press, 1973.

41. Hughes D. A. Building the Bonds of Attachment. – Lanham: Rowman & Littlefield, 2018.
42. Howe D. Attachment Theory for Social Work Practice. – Palgrave Macmillan, 2011.
43. Howe D., Fearnley S. Disorders of Attachment in Foster Children. – Adoption & Fostering Journal, 2003.
44. Main M., Solomon J. Procedures for Identifying Disorganized Attachment. – Chicago: University of Chicago Press, 1990.
45. McLaughlin K. A. Childhood Adversity and Development. – Annual Review of Clinical Psychology, 2016.
46. Minuchin S. Families and Family Therapy. – Harvard University Press, 1974.
47. O'Connor T., Rutter M. Attachment Disorder Behavior Following Early Severe Deprivation. – Journal of Child Psychology, 2000.
48. Pardeck J. T. Using Books in Clinical Social Work Practice. – Haworth Press, 1994.
49. Perry B. D. The Boy Who Was Raised as a Dog. – Basic Books, 2006.
50. Rutter M. Maternal Deprivation Reassessed. – Penguin Books, 1981.
51. Schofield G., Beek M. Attachment Handbook for Foster Care and Adoption. – BAAF, 2006.
52. Sellick C., Thoburn J. Children in Foster Care. – Routledge, 2006.
53. Sinclair I., Wilson K. Foster Children: Where They Go and How They Get On. – Jessica Kingsley Publishers, 2003.
54. Smith M. Rethinking Residential Child Care. – Policy Press, 2009.
55. Tarren-Sweeney M. The Mental Health of Children in Foster Care. – Child Psychiatry Review, 2008.
56. UNICEF. Guidelines for the Alternative Care of Children. – United Nations, 2010.
57. Van IJzendoorn M., Juffer F. Adoption and Attachment. – Current Opinion in Psychology, 2006.
58. Vygotsky L. Mind in Society. – Harvard University Press, 1978.

ДОДАТОК А

Опитувальник агресивності А. Басса – А. Дарки спрямовано встановлення рівня агресивності та ворожості респондентів. Опитувальник включає 75 тверджень.

Опитувач рівня агресивності Басса-Дарки

1. Часом я не можу впоратися з бажанням завдати шкоди іншим.
2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю.
3. Я легко дратуюсь, але швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене не попросять по-доброму, я не виконаю.
5. Я не завжди отримую те, що мені належить.
6. Я знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути.
8. Коли мені траплялося обдурити когось, я відчував болючі докори совісті.
9. Мені здається, що я не здатний вдарити людину.
10. Я ніколи не дратуюсь настільки, щоб кидатися предметами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюсь насторожено з людьми, які ставляться до мене дещо дружнішими, ніж я очікував.
15. Я часто незгодний з людьми.
16. Іноді мені пригадуються думки, яких я соромлюся.
17. Якщо хтось першим ударить мене, я не відповім йому.
18. Коли я дратуюсь, я ляскаю дверима.
19. Я набагато дратівливіший, ніж здається.
20. Якщо хтось уявляє себе начальником, я завжди вчиняю йому всупереч.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене.
23. Я не можу утриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Досить багато людей заздряють мені.
25. Я вимагаю, щоб люди шанували мене.
26. Мене гнітить те, що я мало роблю для своїх батьків.
27. Люди, які постійно виводять вас, стоять того, щоб їх "клацнули по" носі".
28. Я ніколи не був похмурий від злості.
29. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не засмучуюся.
30. Якщо хтось виводить мене з себе, я не звертаю уваги.

31. Хоча я й не показую цього, мене іноді тягне заздрість.
32. Іноді мені здається, що з мене сміються.
33. Навіть якщо я злюсь, я не вдаюся до "сильних" виразів.
34. Мені хочеться, щоб мої гріхи були прощені.
35. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось ударить мене.
36. Коли виходить не на мою думку, я іноді ображаюся.
37. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.
38. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
39. Мій принцип: "Ніколи не довіряти "чужинцям".
40. Якщо хтось дратує мене, я готовий сказати, що я про нього думаю.
41. Я роблю багато такого, про що згодом шкодую.
42. Якщо я розлючусь, я можу вдарити когось.
43. З дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву.
44. Я часто почуваюся як порохова бочка, готова вибухнути.
45. Якби всі знали, що я відчуваю, мене вважали б людиною, з якою нелегко працювати.
46. Я завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити щось приємне для мене.
47. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь.
48. Невдачі засмучують мене.
49. Я б'юся не рідше і не частіше ніж інші.
50. Я можу згадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав річ, що мені потрапила під руку, і ламав її.
51. Іноді я відчуваю, що готовий першим розпочати бійку.
52. Іноді я відчуваю, що життя чинить зі мною несправедливо.
53. Раніше я думав, що більшість людей каже правду, але тепер я в це не вірю.
54. Я лаюся тільки зі злості.
55. Коли я роблю неправильно, мене мучить совість.
56. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її.
57. Іноді я висловлюю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу.
58. Я буваю грубуватий до людей, які мені не подобаються.
59. У мене немає ворогів, які хотіли б мені нашкодити.
60. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на те заслуговує.
66. Я часто думаю, що жив неправильно.
67. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
68. Я не засмучуюся через дрібниці.
69. Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються роздратувати або образити мене.
70. Я часто тільки погрожую людям, хоч і не збираюся наводити загрози в

виконання.

72. Останнім часом я став занудою.

73. У суперечці я часто підвишую голос.

74. Я намагаюся приховувати своє погане ставлення до людей.

75. Я краще погоджуся з чим-небудь, ніж сперечатися.

А. Басс та А. Дарки виділили такі види реакцій:

1. Фізична агресія - застосування фізичного впливу щодо іншої особи.

2. Непряма - агресія, яка опосередковано спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована.

3. Роздратування – людина готова до прояву негативних почуттів при незначному збудженні (запальність, грубість, крик та ін.).

4. Негативізм – манера поведінки від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених і правил.

5. Образа – заздрість і ненависть до оточуючих за будь-які дії.

6. Підозрілість – розташовується між «недовірою» та «обережністю» до людей до переконання того, що інші особи планують і завдають шкоди.

7. Вербальна агресія – негативні відчуття виражаються у вигляді форми (крик, вереск), і навіть шляхом словесних відповідей (прокляття, загрози).

8. Почуття провини - відображає можливе переконання людини в тому, що вона погана, робить зло, а також відчуває докори совісті.

Інструкція до проведення даної методики:

1. Уважно прослухати твердження. Якщо опитуваний згоден із твердженням, воно відповідає його стилю поведінки, способу життя, необхідно поставити знак «+», якщо ні, потрібно ставити знак «-».

Усі відповіді вносяться до спеціально розробленої форми.

Обробка даних проводиться відповідно до ключа окремо за шкалами.

За кожною шкалою отримане значення відповідно до ключа зіставляється з максимально можливим значенням за кожною шкалою:

- фізична агресія – максимального значення 10 балів;
- Непряма агресія – максимального значення 9 балів;
- роздратування – максимального значення 10 балів;
- негативізм – максимального значення 5 балів;
- образа – максимального значення 8 балів;
- підозрілість – максимального значення 12 балів;
- вербальна агресія – максимального значення 12 балів;
- почуття провини – максимального значення 9 балів.

Індекс ворожості складається із суми п'ятої та шостої шкали, а індекс агресивності містить у собі шкали 1, 3, 7.

Норма конфліктності – підсумкова величина індексу агресивності, що дорівнює (21 ± 4) , а норма ворожості – $(6,5-7 \pm 3)$. У той самий час акцентується у тому, що можна досягти певну величину, показує ступінь прояви агресивності.

Варіанти відповідей до опитувальника рівня агресивності Баса-Дарки

П.І.Б.: _____

Вік: _____

№	Відповідь	№	Відповідь	№	Відповідь
1		31		61	
2		32		62	
3		33		63	
4		34		64	
5		35		65	
6		36		66	
7		37		67	
8		38		68	
9		39		69	
10		40		70	
11		41		71	
12		42		72	
13		43		73	
14		44		74	
15		45		75	
16		46			
17		47			
18		48			
19		49			
20		50			
21		51			
22		52			
23		53			
24		54			
25		55			
26		56			
27		57			
28		58			
29		59			
30		60			

Методика Л.М. Собчик «Діагностика рівня соціальної адаптації та соціалізації»

Мета: виявлення особливостей та рівня соціальної адаптації та соціалізації.

Хід дослідження: Дітям пропонується відповісти на низку питань, вибравши варіант відповіді, найбільш прийнятний для нього.

Критерії оцінювання:

Варіант «а» – 2 бали; Варіант "б" - 1 бал; Варіант "с" - 0 балів.

Кількість балів від 0 до 6 – низький рівень. Основний тип адаптаційного процесу - пасивний, тобто визначається пасивним, конформним прийняттям цілей, завдань та ціннісних орієнтацій групи.

Від 7-14 – середній рівень. Основний тип адаптаційного процесу – активно-пристосувальний.

Від 15-20 – високий рівень. Високий рівень адаптації характеризує здатність змінювати свою поведінку залежно від вимог суспільства (компенсаторні функції у процесі соціалізації).

Тест «Малюнок сім'ї» (Р. Жия)

Інструкція піддослідному: «Намалюй, будь ласка, свою сім'ю». Час виконання завдання не обмежується (переважно воно триває трохи більше 35 хвилин). Під час виконання завдання слід зазначити у протоколі:

- а) послідовність малювання деталей; б) паузи понад 15 с;
- в) стирання деталей;
- г) спонтанні коментарі дитини;
- д) емоційні реакції з їхньої зв'язок з зображуваним змістом.

Тест-опитувач батьківського відношення (А.Я.Варга, В.В. Столін)

Інструкції. Відповідаючи на питання методики, висловіть свою згоду чи незгоду з ними за допомогою оцінок «Так» чи «Ні».

Запитання тесту.

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю за свій обов'язок знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно довше тримати дитину осторонь реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття прихильності.
7. Гарні батьки захищають дитину від труднощів життя. 8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли знущання до дитини приносить йому велику користь.
11. Я відчуваю прикрість стосовно своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне в житті.
13. Мені здається, що діти потішаються з моєї дитини.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які, крім зневаги, нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина трошки незріла.
16. Моя дитина поводиться погано спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає все погане як «губка».
18. Моє дитя важко навчити хорошим манерам при всьому старанні.
19. Дитину слід тримати у жорстких рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас у дім.
21. Я беру участь у своїй дитині.
22. До моєї дитини «липне» все погане.
23. Моя дитина не досягне успіху в житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здатна, як мені хотілося б.
25. Я шкодую свою дитину.
26. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не лише вимагати цього від неї.

46.Моя дитина часто дратує мене. 47.Воспитание дитини - суцільна нервування.

48. Сувора дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.

52.У моїй дитині більше недоліків, ніж переваг.

56. Нерідко я захоплююсь своєю дитиною.

57.Дитина не повинна мати секретів від батьків.

59.Я не високої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від неї.

61.Дуже бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються його батькам.

Обробка. За кожену відповідь «так» тестований отримує 1 бал, а за кожену відповідь «ні» — 0 балів.

Високі бали свідчать про значну розвиненість зазначених типів відносин, а низькі бали — про те, що вони порівняно розвинені.

Ключ.

- Прийняття-відкидання: 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 33, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.
- Образ соціальної бажаності поведінки: 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36.
- Симбіоз: 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
- Авторитарна гіперсоціалізація: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
- Маленький невдаха: 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61.

ДОДАТОК Д

Дослідження рівня агресії та ворожості дітей-сиріт за методикою
«Опитувач рівня агресивності Басса-Дарки»

№	Фамілія і Ім'я	Форми проявлення агресії								Загальни й індекс агресивн ості (1+3+7)	Індекс ворожо сті (5+6)
		1	2	3	4	5	6	7	8		
		Фізична	Непряма	Роздратований	Негативізм	Образа	Підозріть	Вербальна	Без Почуття		
1	Поліна	10	8	9	4	4	8	8	9	27	12
2	Азіз	9	7	8	4	5	9	7	8	23	14
3	Елизавета	9	6	8	2	8	5	6	7	21	13
4	Дмитро	9	8	9	5	6	4	5	5	22	10
5	Марк	8	5	5	2	5	7	8	6	21	12
6	Кристина	9	4	6	1	4	8	7	4	20	12
7	Вероніка	10	8	8	5	5	11	8	8	26	16
8	Кирияна	9	5	7	5	8	10	5	7	19	18
9	Марк	9	3	7	4	7	12	8	5	20	20
10	Ангеліна	9	2	4	4	4	1	6	8	17	5
11	Рината	10	9	8	3	5	6	9	6	28	11
12	Дарья	7	8	8	2	6	7	2	5	17	13
13	Каріна	6	9	9	4	5	8	2	5	17	13
14	Дарья	5	2	5	2	5	2	3	8	10	7
15	Тімур	4	5	7	1	8	5	6	7	15	13
16	Леонід	1	8	5	3	5	4	5	6	14	9
17	Аделіна	1	9	5	5	8	8	8	4	18	16

18	Саша	1	9	6	5	5	7	12	5	22	12
19	Ольга	2	9	5	5	4	6	10	8	21	10
20	Коля	10	8	4	5	6	9	11	2	29	15
21	Даша	8	8	8	4	4	5	12	5	21	9
22	Семен	8	8	8	2	7	4	5	6	21	11
23	Марія	10	8	7	1	5	6	8	4	26	11
24	Оля	2	7	8	3	8	8	9	8	18	16
25	Слава	10	8	4	5	8	7	9	2	27	15
26	Катя	7	2	5	2	5	12	7	8	16	17
27	Саша	9	4	7	4	4	11	8	8	21	15
28	Дарина	10	7	5	4	6	10	4	7	21	16
29	Семен	1	3	4	2	2	10	6	4	10	12
30	Божена	10	4	9	4	5	10	5	5	19	15
31	Света	9	2	8	2	4	5	4	4	15	9
32	Слава	8	8	5	4	1	8	8	6	24	9
33	Юра	8	9	8	5	1	8	9	8	26	9
34	Валя	4	2	8	5	5	9	8	2	14	14
35	Аня	7	8	9	2	3	10	7	9	22	13
36	Ігорь	10	9	9	1	8	10	8	9	27	18
37	Вероніка	6	9	9	4	7	9	12	8	27	16
38	Маша	8	8	9	2	8	8	11	7	27	16
39	Віка	10	8	9	3	7	8	10	5	28	15
40	Діана	9	9	5	5	5	7	10	8	28	12
41	Паша	10	8	4	1	4	8	10	9	28	12
42	Федя	5	5	8	5	6	9	8	9	18	15
43	Оля	9	4	7	1	8	5	9	8	22	13
44	Настя	5	6	4	5	7	6	5	7	16	13

45	Даша	6	8	6	4	8	8	4	5	18	16
46	Настя	2	8	2	2	5	7	7	5	17	12
47	Максим	10	7	5	3	4	8	8	5	25	12
48	Коля	9	9	9	5	5	4	9	4	27	9
49	Віка	8	6	8	4	5	5	12	4	26	10
50	Оксана	9	8	7	5	4	8	11	9	28	12

ДОДАТОК Е

Протокол дослідження з методики Л.М. Собчик «Діагностика рівня соціальної адаптації та соціалізації» (констатуючий етап)

№ ребенка-сироты	Баллы	Уровень социализации
1	15	Високий
2	17	Високий
3	3	Низький
4	3	Низький
5	2	Низький
6	3	Низький
7	4	Низький
8	2	Низький
9	3	Низький
10	6	Низький
11	8	Средній
12	10	Средній
13	13	Средній
14	8	Средній
15	9	Средній
16	4	Низький
17	2	Низький
18	3	Низький
19	8	Средній
20	3	Низький
21	4	Низький
22	6	Низький
23	18	Низький
24	12	Средній
25	15	Низький
26	14	Средній
27	13	Средній
28	5	Низький

29	6	Низький
30	6	Низький
31	9	Средній
32	9	Средній
33	6	Низький
34	12	Средній
35	7	Средній
36	6	Низький
37	4	Низький
38	8	Средній
39	2	Низький
40	5	Низький
41	8	Средній
42	9	Средній
43	4	Низький
44	2	Низький
45	3	Низький
46	8	Средній
47	3	Низький
48	4	Низький
49	6	Низький
50	18	Низький

ДОДАТОК Ж

Дослідження батьківського відношення (констатуючий етап)

№ батьків	Відкидання	Кооперація	Симбіоз	Контроль	Ставлення до невдач дитини
1	22	4	4	5	7
2	23	5	3	6	2
3	24	6	4	2	3
4	10	6	2	4	6
5	12	7	1	6	5
6	13	7	1	5	4
7	8	8	1	5	8
8	5	1	2	6	2
9	6	1	3	4	7
10	6	1	5	5	7
11	5	5	4	2	7
12	5	2	6	1	7
13	9	2	6	5	6
14	6	2	6	5	5
15	10	1	7	2	4
16	28	2	2	1	7
17	27	2	6	1	5
18	26	1	7	1	7
19	6	1	2	3	5
20	8	2	6	2	2
21	8	6	5	5	5
22	7	4	7	4	5
23	7	3	2	4	6
24	9	4	5	5	7
25	15	2	4	5	7
26	16	3	3	6	6
27	8	2	6	5	6
28	24	4	6	6	5

29	9	1	7	5	8
30	9	1	1	6	5
31	8	2	2	3	7
32	6	3	5	2	8
33	24	2	3	6	5
34	8	2	5	5	8
35	17	2	3	4	8
36	15	2	4	5	7
37	24	4	6	6	5
38	5	2	6	1	7
39	15	2	4	5	7
40	5	2	6	1	7
41	8	2	6	2	2
42	27	2	6	1	5
43	26	1	7	1	7
44	5	2	6	1	7
45	24	4	6	6	5
46	8	2	6	2	2
47	27	2	56	1	5
48	26	1	7	1	7
49	8	2	6	2	2
50	5	2	6	1	7

ДОДАТОК 3

Тематичне планування програми з формування соціально-психологічної адаптації батьків та дітей у прийомній сім'ї

	Тема	Ціль занять	Найменування форми роботи, вправ
Блок об'єктивізації труднощів (вступний етап)			
	«Давайте познайомимось»	Встановлення принципів та правил роботи у групі. Встановлення довірчих відносин між дитиною та батьком. Створення сприятливого настрою на подальшу роботу.	Вправи: «Освіта кола», "Самопрезентація".
	«Продовжуємо спілкування»	Зосередження уваги батьків особистості дитини, дитини — особистості батьків. Створення комфортабельної обстановки. Зняття емоційного напруження.	Вправи: «Продовжи пропозицію», «Іспит», «Дізнайся свої дитини»
Основний корекційний план			
	«Знайомс тво із самим собою»	Зняття емоційного напруження в підлітка, внутрішнього дискомфорту. Активізація роботи обох півкуль мозку.	Вправи: «Намалюй свій настрій»; «Я пам'ятаю твоє прикметник»; «Ласкаве ім'я».
	«Я у світі себе»	Формування самоповаги та самоприйняття; усвідомлення та переживання поваги та прийняття з боку інших	Вправа: «Пізнаю себе»; "Моє бачення, мої думки"; Розмова: "Як люди бачать себе".
	«Зближення»	Створення емоційно-позитивної атмосфери на занятті, підвищення рівня довіри.	Ігри «Долодь у долоню», «Скеля».
	"Я очима інших".	Активізація процесу рефлексії. Подальше саморозкриття, самопізнання, прояснення Я-концепції. Розкриття важливих якостей для ефективного міжособистісного спілкування.	Обговорення: якими ми буваємо різними, малювання «Частини мого Я», Вправи: "Асоціації з людиною"; "Контакти"; Обговорення якостей «приємного співрозмовника»
	"Моє оточення, моя стіна".	Вміння розкриватися самому, і пізнавати себе за допомогою групи, створення умов для формування впевненої поведінки	Вправи: "Без маски"; "Я різний"; "Відчуття впевненості".
	«Мої слабкості»	Знаходження у собі слабких сторін; підвищення саморозуміння на основі усвідомлення своїх обмежень: негативних якостей, своїх	Вправи: «Холодний стілець»; "Мої слабкі сторони"; "Невдалий досвід".

		індивідуальних особливостей.	
	«Мої сильні сторони»	Знаходження у собі сильних сторін; підвищення саморозуміння на основі позитивних якостей та індивідуальні особливості.	Вправи: «Розкажи мені про мене»; "Я - хороший"; "Компліменти".
	«Мої проблеми»	Навчання усвідомлення своїх проблем та пошуку їх вирішення, а також подолання труднощів, що заважають повноцінному самовираження.	Вправи: "Я ненавиджу ..."; "Я тебе розумію"; «Камінь на горі».
	«Дзеркало, що мовчить і мовить»	Вміння адекватно приймати та сприймати коментарі на свою адресу	Вправи: «Без хибної скромності»; "Подивися мені в очі і скажи що думаєш"
	«Подолання труднощів»	Виявити труднощі взаємодії з прийомною дитиною, формувати позитивне ставлення до себе, почуття власної гідності, спонукати до самоаналізу, до самовиховання	Вправи: "Я - Лев"; "Ситуації";
	«Якби моїм другом був я сам»	Корекція самооцінки, формування позитивного ставлення до себе, зниження рівня агресії	Вправи: "Я з боку"; "Моє бачення себе з боку"; «як їжачок у тумані».
	«Самоприйняття»	Активізація процесу самопізнання; підвищення саморозуміння на основі своїх позитивних якостей. Допомога учасникам у розкритті своїх сильних сторін. Актуалізація особистісних ресурсів учасників занять.	Вправи: "У дзеркалі я бачу себе"; «Я такий, який я є»; «Схід сходу нагору»
Заключний етап			
	«Перед далекою дорогою» (початок)	Закріплення уявлення учасників про свою унікальність, отримання зворотного зв'язку.	Вправи: «Моя Внутрішня сторона, відкрив мені»; "Правильний повноцінний світ".
	«Перед далекою дорогою» (продовження)	Закріплення уявлень про свою унікальність, збагачення свідомості позитивними, емоційно забарвленими образами особистості.	Вправи: "Сонце всередині світить яскравіше"; "Моє світовідчуття".
	«Перед далекою дорогою» (завершення)	Закріплення дружніх відносин між прийомним батьком, дитиною.	Вправи: «Взаємоповажні компліменти»; "Наші досягнення".

ДОДАТОК І

Дослідження рівня агресії та ворожості дітей-сиріт за методикою
"Опитувач рівня агресивності Басса-Дарки" (на контрольному етапі)

№	Прізвище та Ім'я	Форми прояву агресії								Загальн ий індекс агресив ності (1+3+7)	Індекс ворож ості (5+6)
		1	2	3	4	5	6	7	8		
		Фізична	Непряма	Роздратов аний	Негативіз		Підозріть	Вербальна	Без Почуття		
1	Поліна	5	6	9	2	2	0	0	1	11	2
2	Азіз	3	5	8	4	5	1	7	8	12	6
3	Елизавета	7	3	8	8	8	5	6	7	14	8
4	Дмитро	2	4	9	5	6	4	5	5	10	8
5	Марк	8	2	5	2	1	3	8	6	12	4
6	Кристина	9	5	6	1	4	8	7	4	11	6
7	Вероніка	6	3	8	5	5	11	8	8	13	6
8	Кирияна	9	5	7	5	8	0	5	7	14	8
9	Марк	9	3	7	4	2	0	8	5	11	2
10	Ангеліна	9	2	4	4	4	1	6	8	12	5
11	Рината	10	9	8	3	5	6	9	6	14	11
12	Дарья	7	8	8	2	6	7	2	5	17	13
13	Каріна	6	9	9	4	5	8	2	5	17	13
14	Дарья	5	2	5	2	5	2	3	8	10	7
15	Тімур	4	5	7	1	8	2	6	7	15	10
16	Леонід	1	8	5	3	5	4	5	6	14	9

17	Аделіна	1	9	5	5	8	8	8	4	18	16
18	Саша	1	9	6	5	5	7	12	5	22	12
19	Ольга	2	9	5	5	4	6	10	8	21	10
20	Коля	10	8	4	5	6	9	11	2	29	15
21	Даша	8	8	8	4	4	5	12	5	21	9
22	Семен	8	8	8	2	7	4	5	6	21	11
23	Марія	10	8	7	1	5	4	8	4	13	9
24	Оля	2	7	8	3	6	0	9	8	14	6
25	Слава	10	8	4	5	3	2	9	2	15	5
26	Катя	7	2	5	2	5	2	7	8	16	7
27	Саша	9	4	7	4	4	1	8	8	21	5
28	Дарина	10	7	5	4	6	0	4	7	21	6
29	Семен	1	3	4	2	2	0	6	4	10	2
30	Божена	10	4	9	4	5	0	5	5	19	5
31	Света	9	2	8	2	4	5	4	4	15	9
32	Слава	8	8	5	4	1	8	8	6	13	9
33	Юра	8	9	8	5	1	8	9	8	14	9
34	Валя	4	2	8	5	5	9	8	2	14	14
35	Аня	7	8	9	2	3	10	7	9	22	13
36	Ігорь	10	9	9	1	8	0	8	9	10	8
37	Вероніка	6	9	9	4	7	0	12	8	14	7
38	Маша	8	8	9	2	3	3	11	7	11	6
39	Віка	10	8	9	3	5	0	10	5	14	5
40	Діана	9	9	5	5	2	0	10	8	15	2
41	Паша	10	8	4	1	1	1	10	9	14	2

42	Федя	5	5	8	5	5	0	8	9	15	5
43	Оля	9	4	7	1	0	3	9	8	16	3
44	Настя	5	6	4	5	7	6	5	7	16	13
45	Даша	6	8	6	4	8	8	4	5	18	16
46	Настя	2	8	2	2	1	1	7	5	14	2
47	Максим	10	7	5	3	2	0	8	5	12	2
48	Коля	9	9	9	5	5	4	9	4	15	9
49	Віка	8	6	8	4	5	3	12	4	13	8
50	Оксана	9	8	7	5	2	0	11	9	12	2

ДОДАТОК К

Протокол дослідження з методики Л.М. Собчик «Діагностика рівня соціальної адаптації та соціалізації» (контрольний етап)

№ дитини-сироти	Бали	Рівень соціалізації
1	15	Високий
2	17	Високий
3	10	Середній
4	13	Середній
5	8	Середній
6	10	Середній
7	15	Високий
8	17	Високий
9	15	Високий
10	17	Високий
11	8	Середній
12	10	Середній
13	13	Середній
14	8	Середній
15	9	Середній
16	4	Низький
17	2	Низький
18	3	Низький
19	8	Середній
20	3	Низький
21	15	Високий
22	17	Високий
23	15	Високий
24	12	Середній
25	15	Низький
26	14	Середній

27	13	Средній
28	5	Низький
29	6	Низький
30	6	Низький
31	9	Средній
32	9	Средній
33	6	Низький
34	12	Средній
35	7	Средній
36	15	Високий
37	17	Високий
38	15	Високий
39	2	Низький
40	15	Високий
41	17	Високий
42	15	Високий
43	17	Високий
44	15	Високий
45	17	Високий
46	8	Средній
47	15	Високий
48	17	Високий
49	15	Високий
50	17	Високий

ДОДАТОК Л

Дослідження батьківського відношення (контрольний етап)

№ батьки	Відкидання	Кооперації	Симбіоз	Контроль	Ставлення до невдач дитини
1	22	8	4	5	1
2	23	8	3	6	2
3	24	7	4	2	3
4	10	7	6	4	2
5	12	7	7	6	5
6	13	8	6	5	1
7	28	8	1	5	2
8	25	6	8	6	2
9	25	6	7	4	1
10	26	8	5	5	1
11	24	7	6	2	1
12	15	2	6	1	2
13	22	2	7	5	1
14	25	8	6	5	2
15	10	1	7	2	1
16	28	2	2	1	2
17	27	2	6	1	2
18	26	1	7	1	2
19	16	1	2	3	1
20	21	2	6	2	1
21	26	6	8	5	1
22	25	4	7	4	2
23	27	3	8	4	1
24	28	4	8	5	2
25	15	2	4	5	2
26	16	3	7	6	6
27	29	2	6	5	1
28	24	8	6	6	1

29	25	7	7	5	4
30	30	7	8	6	1
31	28	7	2	3	2
32	18	8	7	2	2
33	24	7	6	6	2
34	21	7	7	5	3
35	17	2	8	4	4